

TELEPÜLÉS A LEGKORÁBBI ÚJKŐKORI SÍROKKAL ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGRÓL

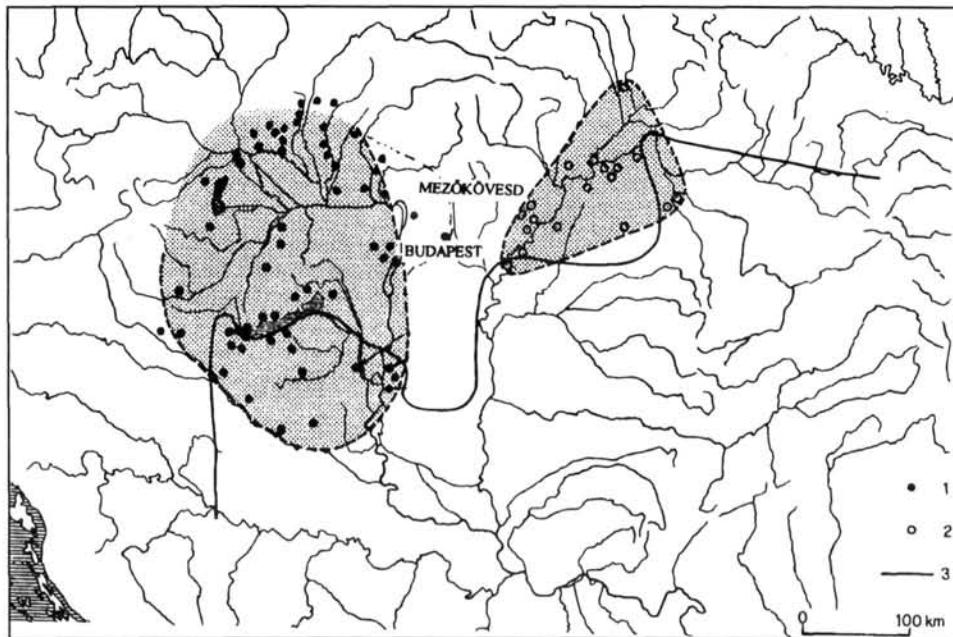
KALICZ NÁNDOR–S. KOÓS JUDIT

A Kárpát-medence és ezen belül is Magyarország területe a neolitizáció problémájának megismerésében, valamint a termelő gazdálkodás létrejöttének vizsgálatában kiemelkedő szerepet játszik. Az eddigi kutatási eredmények ismeretében a kialakulás folyamata és a további fejlődés menete Magyarország keleti és nyugati területein bizonyos mértékig eltérő fejlődést mutat, amelyet a régészeti hagyatéak kiválóan reprezentál (1. kép). Ez a különleges helyzet az ország két része között a neolitikum kezdetétől a késő rézkorig követhető nyomon, vagyis a Kr. e. 7. évezredtől a 4. évezred elejéig (BC). A két területet a Duna–Tisza köze választotta el egymástól, melynek széles, homokos területei ugyan megnehezítették a kommunikációt a keleti és a nyugati vidékek között, azonban teljes mértékben mégsem zárhatjuk ki az érintkezési csatornák működését. A keleti és nyugati részek újkőkori kultúráinak többé-kevésbé eltérő karaktere tehát az eltérő földrajzi helyzettel is magyarázható, jóllehet a tendencia és a fejlődési folyamat ritmusa jószerével párhuzamosságot mutat (KALICZ 1980, 97–102; uő. 1983, 91–130; uő. 1990; uő. 1993, 85–135; uő. 1995, 23–57; KALICZ–MAKKAY 1972a, 93–105; uők. 1972b; uők. 1972c, 77–92; MAKKAY 1969, 13–31; uő. 1982; RACZKY 1983; uő. 1988; uő. 1989).

Kelet-Magyarországon (és ugyanígy Nyugat-Magyarországon is) a neolitikum, vagyis a termelő gazdálkodás két szakaszban jött létre. Az elsőben kialakult a legkorábbi újkőkori művelődés, a Körös kultúra, mint a balkáni–égyes régió legészakibb megnyilvánulása a Kr. e. 7. évezredben (BC). Ennek a kultúrának a területe nem terjedt ki az Alföld északi vidékére, melynek oka egyelőre ismeretlen. Tény, hogy a legkorábbi neolitikum kialakulása ezeken az északi részekeken csak egy szakasszal később, a 6. évezredben történt meg. Ez a folyamat akkor vette kezdetét, amikor a Körös kultúra már eljutott fejlődésének késői időszakába, s amikor északi peremterületén létrejött az új kultúra, az Alföldi Vonaldíszes Kerámia kultúrája (továbbiakban AVK), melynek legkorábbi, kialakuló fázisát Szatmár csoportnak nevezte el a kutatás (KALICZ–MAKKAY 1972c, 77–92; uők. 1977, 18–29; KALICZ 1980, 97–122; uő. 1983, 91–130; RACZKY 1983, 161–194; uő. 1988; uő. 1989, 233–251). A Körös kultúra népessége minden bizonnyal nagy szerepet játszott az AVK kialakulásában. Párhuzamosan ment végbe a folyamat Nyugat-Magyarországon is, ahol hasonló impulzusok hatására a Starčevo kultúra északi peremvidékén létrejött a Közép-európai (dunántúli) Vonaldíszes Kerámia kultúrája (KALICZ–MAKKAY 1972b, 93–105; uők. 1975, 253–258; KALICZ 1978–1979, 13–46; uő. 1980, 97–122; uő. 1983, 91–130; uő. 1990, 92–94; uő. 1993, 85–35; uő. 1995, 23–59).

Összehasonlítva a nagykiterjedésű Közép-európai Vonaldíszes Kerámiával, a Szatmár csoport (legkorábbi AVK) viszonylag kis területet foglalt el, és hagyatéka csak annyiban hasonlatos a dunántúliéhoz (a továbbiakban DVK), amennyiben mindkét vo-

naldisztes csoport több vagy kevesebb bekarcolt mintával díszítette edényeit. Egyéb jellemzőik teljesen eltérők.

1. kép. A legidősebb vonaldisztes kerámia kultúráinak elterjedése a Kárpát-medencében a lelőhelyekkel.¹

1. A legidősebb Dunántúli (Közép-európai) Vondaldisztes Kerámia lelőhelyei. Az északi elterjedés határa a legújabb lelőhelyekkel kiegészítve. 2. A legkorábbi Alföldi Vondaldisztes Kerámia (Szatmár csoport) lelőhelyei. 3. A Körös-Starčevo-Criș komplexum északi határa

A Szatmár csoport, mint az AVK legkorábbi, kialakuló fázisa, az Alföldnek a hegyvidékek lábáig nyúló, északi peremterületein terjedt el. Csak egyetlen lelőhelyet ismerünk, amely a hegyek között fekszik, a Hernád folyó völgyében (ŠIŠKA 1989, 58–61). Az eddigi megfigyelések alapján úgy tűnik, hogy a Szatmár csoport népe a növénytermesztés okán erősen kötődött a vízzel sűrűn átszótt síkvidéki területekhez

A Szatmár csoport felfedezése óta (a 70-es évek eleje: KALICZ–MAKKAY 1972c, 77–92; uők 1977, 18–29) alig néhányval nőtt a lelőhelyek száma és még kevesebbet kutattak meg. A települési sűrűség csekély, kevés a megismert lelőhely.

A délről több szakaszban érkező lassú, fokozatos fejlődést előidéző tényezők eredményeként létrejött Szatmár csoport képviseli a legkorábbi neolitikumot az Észak-Alföldön, jóllehet az újabb magyar terminológia alapján a középső neolitikumba soroljuk. A kora neolitikumhoz csak a Körös- és Starčevo-kultúrák tartoznak.

Korábban még nagyobb felületen végzett ásatások alkalmával is csak néhány gödröt sikerült feltárni, valamint közzétenni a Szatmár csoport időszakából. 1994-ben azonban, a tervezett autópálya építését megelőző munkálatok során nagy felületre kiterjedő leletmentést végeztünk Mezőkövesd határában a Mocsolyáson, mely lelőhelyről bebizonyosodott, hogy kiemelkedő jelentőségű az észak-magyarországi legkorábbi neolitikum

¹ A rajzokat (1–11. kép) Homola Krisztina és Szabados Margit (12–15. kép) készítette.

megismerése szempontjából. Itt sikerült ugyanis feltárnunk a Szatmár csoport nagyobb települési részletét és temetkezéseit (KALICZ–KOÓS 1997a, 125–135; uők 1997b, 28–33). Lelőhelyünk az Alföld északi peremén és egyúttal a csoport elterjedési területének is legészakibb részén található. A környezetéből alig kiemelkedő alacsony, lapos kis dombot, ahol a telep elnyúlik, nagykiterjedésű mocsár öleli körül.

Az ásatás településtörténeti eredményei egyedülállóak. A lelőhelyen lehetőségünk nyílt egy kb. 5000 m²-es terület megkutatására, amelyre Magyarországon ebből a korszakból még nem volt példa (2. kép). Ezt az M3-as autópálya tervezett építésének köszönhetjük, amely éppen átszeli az újkőkori települést. Ennek kiterjedése az egyik irányban kb. 180–200 m, a másik irányban azonban a nyomvonal meghatározott szélessége (70–80 m) miatt nem volt módunk kutatni. A viszonylag nagykiterjedésű telep ennek ellenére a neolitikum kisméretű települései közé sorolható. Ezt a feltevést a felszínre került házak csekély száma és a gyéren előkerült gödrök támasztják alá.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy lelőhelyünkön először kerültek napvilágra e korszak valódi házainak maradványai. A felszínre épített nagyméretű, leégett lakóházak omladékaira bukkantunk az ásatási felület közepén. A kis falucska szorosan egymás mellé épített három házból állt (KALICZ–KOÓS 1997a, 2. kép). Mocsolyáson is világosan beigazolódott a régóta gyanított tény, hogy a neolitikum kezdetétől mindenhol a felszínre épített házakkal kell számolnunk. A különböző, kisebb-nagyobb gödörházak meglétéről keletkezett „mitosz”, mely még manapság is sok kutató számára tény, semmivé vált.

Az ásatás jelentőségét még a temetkezések viszonylag nagy száma is fokozza. Korábban alig ismertünk néhány sírt ebből a korból, Patay Pál tiszalúci ásatásáról először négyet (PATAY 1987, 91), majd ásatásának befejezése után összesen 9 temetkezést közölt Oravec Hargita (ORAVECZ 1996, 51–62). Mezőkövesd-Mocsolyáson összesen 25 sírt, ill. sírmaradványt tártunk fel. A sírok leírása a következő:

1. sír (32. objektum, 2/a szonda): a humusz alsó részében megtalált sírt egy császárkori beásás kissé megbolygatta. Bal oldalán fekvő, erőteljesen zsugorított helyzetű felnőtt, arca elé húzott kezekkel. Tájolás D–É. Lelet nélkül (4. kép 1).

2. sír (75/a és 103/a objektum): ezt a temetkezést a különleges helyzetűek közé soroljuk, ugyanis az elhunytat a földbe kerülés előtt derékban kettévágták, és testrészeit a szokásos rítus szerint két egymás melletti gödörbe helyezték. A 75/a objektumban találtuk a test felső részét háton fekvő, zsugorított helyzetben, áll elé húzott kezekkel. A koponya alatt okkerfesték nyomait fedeztük fel. A 103/a objektumban feküdt a test alsó része. A lábakat egészen a medencéig felhúzták. Az erős csontozat alapján talán férfi (?) lehetett az eltemetett. Tájolás: mindkét testrészt DDNY–ÉÉK. Lelet nélkül (4. kép 2).

3. sír (106. objektum): jobb oldalán, zsugorított helyzetben fekvő gyermek csontváza. Alkarok felhúzva. Deréktól lefelé egy császárkori gödör elvágta. Tájolás NY–K. Lelet nélkül (4. kép 3).

4. sír (146. objektum): teljesen bolygatott csontváz. Csak a femur és néhány kisebb csont maradt meg. Tájolása az előzőekéhez hasonló. Felnőtt lehetett (nem készült rajz).

5. sír (271. objektumnál): gyermektemetkezés, melyet egy császárkori objektum jószerével teljesen elpusztított. Ez is az 1. ház területén található (105. objektum). Lelet nélkül (6. kép 5).

6. sír (170. objektum): bal oldalán fekvő, erőteljes zsugorításban eltemetett felnőtt csontváza. Alkarja az arc elé húzva. Tájolás DK–ÉNY. (4. kép 6). A sír leletei: Nyaka alatt 11 db Spondylus-gyöngy (7. kép 12). Bal csuklónál 7 db apró, hengeres

Spondylus-gyöngy. Elvesztek. Könyökénél 12 db Spondylus-gyöngy (7. kép 13). Nyaka körül 4 db kissé nagyobb Spondylus-gyöngy. Egyikük a feltárás közben elporladt.

7. sír (190. objektum): egy csaknem teljesen elpusztított sír, melyből csak a koponya maradt meg. A koponya fekvéséből valószínűsíthető, hogy tájolása az előzőekével azonos (nem készült rajz). Leletei: Nyakrésznél három átfúrt agyaggyöngy. Az egyik csillag alakú, a másik kettő lekerekített, kúpos testű (8. kép 4–6).

8. sír (192. objektum): bal oldalán fekvő, erőteljes zsugorítású felnőtt (férfi?). Alkarjai az áll előtt. Csontjai rossz megtartásúak. Tájolás DK–ÉNY (4. kép 8). Leletei (7. kép 7): 3 db Spondylus-gyöngy (egy a tarkónál, kettő az áll előtt). 1 db Spondylus-gyöngy a gerincoszlop mögött, 1 db Spondylus-gyöngy a lábujj fölött. A gyöngyök egyike kerek gombszerű, V-alakban átfúrt.

9. sír (193. objektum): a rossz megtartású, erősen zsugorított helyzetű váz egy bal oldalára fektetett kisgyermeké. Tájolása DK–ÉNY. Egyik keze az arc előtt, a másik nyújtott helyzetben (4. kép 9). Leletei: 5 db Spondylus-gyöngyöt szétszórva találtunk a test különböző részein. Úgy tűnik, mintha egy gyöngysor szakadt volna szét a földre helyezéskor. Egy gyöngyszem a tarkónál, egy a koponyánál, egy a felkarnál, egy pedig a combcsontnál feküdt (7. kép 9).

10. sír (194. objektum): a rossz megtartású, erős zsugorítású, bal oldalán fekvő, enyhén hasra fordított váz egy nagyobb gyermeké. Alkarok az arc előtt. Tájolás KDK–NYÉNY (4. kép 10). Leletei: A sír betöltéséből Spondylusból készített amulett került elő. A koponya körül több Spondylus-gyöngyre bukkantunk. Mellékletek: 8 db Spondylus-gyöngy (7. kép, 1). Spondylus-amulett, amelyet valószínűleg egy törött karperecből készítettek, két átfúrással (7. kép 4).

11. sír (195. objektum): a rossz megtartású váz egy bal oldali fektetésű, erőteljesen zsugorított felnőtté (férfi?). Alkarok az áll előtt. Tájolás DK–ÉNY. Az alsó állkapocs 15 cm-rel feljebb, a koponya mellett feküdt. Ugyanebben a magasságban, a koponyánál egy kis csésze került elő (5. kép 11). Melléklete: Pelyvás soványítású, szürkésbarna, foltos fordított csonkakúp alakú kis csésze. M: 6 cm, Szá: 9, 4 cm, Fá. 3, 8 cm (8. kép 1).

12. sír (196. objektum): rossz megtartású, erős zsugorítású, bal oldalán fekvő felnőtt csontváza (nő?). Alkarok az áll előtt. Tájolás DK–ÉNY (5. kép 12). Leletei: Spondylus-gyöngy a koponya mögött, a sír betöltésében (7. kép 5).

A 8–12. sírok (192–196. objektumok) egy kisebb, összefüggő sírcsoportot alkotnak.

13. sír (197. objektum): rossz megtartású, erőteljes zsugorítású, bal oldalán fekvő felnőtt (férfi?) csontváza. Alkarok az áll előtt. Tájolás DK–ÉNY. Leletek nélkül (5. kép 13).

14. sír (198. objektum): a megbolygatott váz egy nagyobb gyermeké, vagy egy fiatalabb nőé lehetett. A medence feletti csontok és az alkarok hiányoznak. Tájolás DK–ÉNY (5. kép 14). Leletei: 10 db Spondylus-gyöngy a koponyatetőn, szorosan egymás mellett (8. kép 10).

15. sír (199. objektum): a bolygatott csontváz egy baloldalán fekvő, kissé hátára fordított gyermeké. A zsugorítás mértékét az erős bolygatás miatt nem lehetett megállapítani. A pusztítást sem vaskori, sem császárkori gödör nem okozhatta. Tájolás: NY–K (5. kép 15). Lelet nélkül.

16. sír (212. objektum): rossz megtartású, baloldalán fekvő, erőteljes zsugorítású felnőtt (nő?) csontváza. Alkarok az áll előtt. A koponya nagy részét egy császárkori gödör elpusztította. Tájolás DK–ÉNY (5. kép 16). Leletei: 4 db Spondylus-gyöngy a jobb csuklónál (8. kép 9).

A sír területén a talaj déli irányban lejtett, amely a közelben fekvő háznál érte el legnagyobb mélységét oly módon, mintha ezek az objektumok egy hajdani, már feltöltődött patakmeder fölé kerültek volna, amely fokozatosan megsüllyedt.

17. sír (216. objektum): rossz állapotban megmaradt, bal oldali fektetésű, erősen zsugorított felnőtt (nő?) csontváza. Alkarok az áll előtt. Az arc előtt egy átfúrt Spondylus-karperec töredékét találtuk, melyről úgy véltük, hogy amulett. A feltárás során aztán világossá vált, hogy a töredék valóban egy karperec része, amely törötten fekiüdt a felkaron, s amelyet még a használat ideje alatt fúrtak át, hogy a törött részeket összefűzhessék. Mindkét csuklónál, az arc előtt és a könyöknél is találtunk szétszóródva Spondylus-gyöngyöket. Tájolás DK-ÉNY (5. kép 17). Leletei: 13 db Spondylus-gyöngy a felkaroknál és az arc előtt (8. kép 11). Spondylus-karperec összeillő töredékei (8. kép 2).

18. sír (287. objektum): rossz megtartású, jobb oldalán fekvő, enyhén zsugorított felnőtt (nő?) csontváza. Alkarok az arc előtt. A temetkezés magasan a humuszban fekiüdt, ezért erőteljesen bolygatott. Tájolása eltér az eddigiektől: ÉNY-DK (6. kép 18). Lelet nélkül.

19. sír (341. objektum): jobb oldalán fekvő felnőtt (nő?). Jóllehet a sírt rendkívül magasan a humuszban találtuk és olymértékben bolygatott volt, hogy a csontok nagyrészt megsemmisültek, azért annyit megállapíthattunk, hogy erősen zsugorított helyzetben helyezték a sírba. Alkarok az arc közelében. Tájolás DK-ÉNY (6. kép 19). Lelet nélkül.

20. sír (344. objektum): bal oldalán fekvő felnőtt erősen zsugorított váza. A koponyát egy vaskori gödörrel levágták, töredékeit ebben a gödörben meg is találtuk. Alkarok a hajdani koponya előtt. A medencecsontok is hiányosak. Tájolás DK-ÉNY (6. kép 20). Leletei: Fordított csonkakúp alakú kis csésze, vízszintesen futó, bekarcolt, enyhe ívű hullámvonal mintával. Az eredetileg fényezett felülete erősen elkopott. Pelyvás soványítású, szürke színű. M: 6,8 cm. Szá: 7, 4 cm, Fá. 3,5 cm (8. kép 3).

21. sír (352. objektum): vaskori és császárkori gödrök beásásával szinte teljesen megsemmisített temetkezés, vagy temetkezések.

A) Bal oldalán fekvő felnőtt csontváza. Csak a test alsó végtagjai maradtak meg. Valószínű tájolása DDK-ÉÉNY (6. kép 21).

B) Csecsemő koponyatöredékei a felnőtt medencéje mögött. A bolygatás miatt nem lehetett megállapítani, hogy kettős temetkezésről van-e szó, vagy valami ok miatt a gyermek koponyáját a felnőtt sírjába helyezték. A felnőtt térdénél kis edényke. Leletek: Fordított csonkakúp alakú kis csésze a peremétől az aljáig ferdén futó, bekarcolt vonalakkal díszítve. Pelyvával erősen soványítva. M. 5,6 cm, Szá: 10,2 cm, Fá. 3,5 cm (8. kép 2).

22. sír (353. objektum): egy szinte csaknem teljesen megsemmisült sír csontmaradványai. A maradványok alapján feltehető, hogy az elhunytat baloldali fektetéssel, erősen zsugorított helyzetben helyezték sírba. Feltételezett tájolás KDK-NYÉNY (6. kép 22). Lelet nélkül.

23. sír (365. objektum): bal oldalán fekvő, erősen zsugorított helyzetű felnőtt (nő?) váza. Alkarok az áll előtt. A koponyát egy császárkori gödör bolygatta. Tájolás K-NY (6. kép 23). Lelet nélkül.

24. sír (383. objektum): rossz megtartású, jobb oldalán fekvő, erős zsugorítású gyermek csontváza. Alkarok az arc előtt. Tájolás K-NY. Leletei: Vörösvasérc darab (hematit?) a medence előtt. 5 db Spondylus-gyöngy a koponya és a felsőtest körül szétszórva (8. kép 14).

25. sír (448. objektum): jó megtartású, erőteljes testfelépítésű, bal oldalán fekvő, erősen zsugorított helyzetű felnőtt (férfi?) csontváza. Alkarok az arc előtt. Tájolása DK-ÉNY. Ovalis sírgödör. Lelet nélkül.

A Mezőkövesd-Mocsolyáson feltárt 25 sír mindeddig a legnagyobb sírszám, amelyet Magyarországon az AVK időszakából ismerünk. Jóllehet a sírokat sokszor erősen megbolygatták, mégis fontos információkat nyerhetünk általuk a rítusra vonatkozóan.

A Szatmár csoport (legkorábbi AVK) temetkezéseit három lelőhelyről ismerjük. Legelsőként feltárt sírjai arról a már említett tiszalúci lelőhelyről származnak, ahol a hosszú éveken át tartó rézkori telepátás során 9 legkorábbi neolitikus sírt is találtak. A nagyterjedésű, több mint 1 ha-os feltárás újkőkor települési objektumai között azonban csak hulladékgyödrökre letek. Az objektumok és temetkezések közötti kapcsolatra, továbbá a temetkezési rítusra vonatkozó információkra a közelmúltban megjelent publikáció derített fényt (ORAVECZ 1996, 51–62). 4 sírban részint mészkőből, részben Spondylusból csiszolt gyöngyöket, egy másodlagosan átfúrt Spondylus-karperec három töredékét tárták fel, 4 sírban a mocsolyásiakhoz hasonló öt csaknem miniatűr edénykét találtak, melyekből az egyik vörös festéket tartalmazott, sőt egy sírból csiszolt kőbalta töredéke is napfényre került. A publikáló úgy véli, hogy a sírok a település lakatlan részén alkottak kis csoportokat (ORAVECZ 1996, 57).

A másik lelőhely Mocsolyástól kb. 20 km-re nyugatra fekszik, Füzesabony mellett, és ugyancsak az autópálya nyomvonalában. Feltárására 1994–95-ben került sor (DOMBORÓCZKI 1997, 19–27). Leletei megegyeznek a lelőhelyünkön találtakkal. A meglepő itt az volt, hogy nagyméretű, cölöpszerkezetű házakat tártak fel, melyek egykor több sorban álltak. 13 sír is előkerült, melyeket a házak sorai mentén, a házak sarkainál találtak (DOMBORÓCZKI 1997, 3. kép). 7 sírből Spondylus-ékszerek és egy edény-melléklet is napvilágra került.

A harmadik lelőhelyen a település objektumait és sírjait a szerzők kutatták.

A neolitikumnak ebből a korai időszakából Magyarországon egyetlen olyan temetőt sem ismerünk, amelyik elkülönülne a teleptől. Ez a szabályszerűség érvényesül Mezőkövesden is. Jóllehet a sírok a településen belül voltak, mégis felfedezhetünk sírcsoportokra utaló jeleket és feltehető, hogy a halottak helye egykor a települési célokra nem használatos részen volt. Egy csecsemő- és egy kis gyermektemetkezés kivételével minden halottat a házak körzetén kívül helyezték el, amelyek kelet–délkelet–dél felől szinte félkörívben vették körül a település központját, azaz a házak csoportját. Hasonlót figyelt meg Oravecz Hargita a tiszalúci feltárással kapcsolatban (ORAVECZ 1996, 57). Lényegében a kisgyermek eltemetése a házakon belül sem véletlen, hanem sokkal inkább egy jól ismert világképet testesít meg. Néhány esetben a sírok csoportosulásait is meg lehetett állapítani. Pl. a 8–12. sírok alkottak egy kisebb sírcsoportot egy viszonylag nagyobb csoporton belül, melyhez még a 6., 13–17., 23–24. sírokat is hozzávehetjük, vagyis összesen 13 sírt. További kisebb csoportot alkottak az 1., 19–22. sírok, tehát öt sír, melyeket a házaktól délre fedeztünk fel. Még több temetkezés is kapcsolódhatott a csoportokhoz azokon a területeken, amely kívül esett az engedélyezett feltárási részen. Feltehetően egy-egy családi közösség tagjai tartoztak egy sírcsoporthoz. Mindössze három olyan temetkezést találtunk a nyugati részen, amelyek kívül estek bármilyen csoporton.

A temetkezési rítus fő jellegzetességét hangsúlyozza, hogy a temetkezések három kivétellel a DK-ÉNY-i fő irányban feküdtek (természetesen kisebb eltérésekkel kelet és dél felé). Mindhárom kivételes temetkezés ugyanazon tengely mentén feküdt, csak elmentés, ÉNY-DK-i irányítással. Ugyanilyen fő vonás a bal oldali testhelyzet. Ez alól csak négy sír volt kivétel a jobb oldali fektetéssel. Közülük három talán nem véletlenül

az ugyancsak szokatlan ÉNY–DK-i tájolással került eltemetésre. Az uralkodó rítustól való eltérés magyarázata ez idő szerint még ismeretlen számunkra. Az elhunytak társadalmi állása szerinti megkülönböztetésének szokása sem volt még gyakorlat ebben az időszakban. Hasonló fektetési és tájolási módot figyeltek meg Tiszalúcon és Füzesabonyban is (ORAVECZ 1996; DOMBORÓCZKI 1997).

A DK–ÉNY-i fő irány és a baloldali testhelyzet olyan általánosan elterjedt szokás volt, hogy ez az irányzat már a legkorábbi neolitikumban, a Körös-kultúránál megjelent és az AVK későbbi csoportjainál is szokásban maradt egészen a középső neolitikum végéig (KALICZ–MAKKAY 1977, 73–83; KURUCZ 1989, 97–98; uó. 1994). A halottak szegényes eltemetése a késő neolitikum végéig megfigyelhető (Tisza- és Herpály kultúra: KALICZ–RACZKY 1987, 23–24).

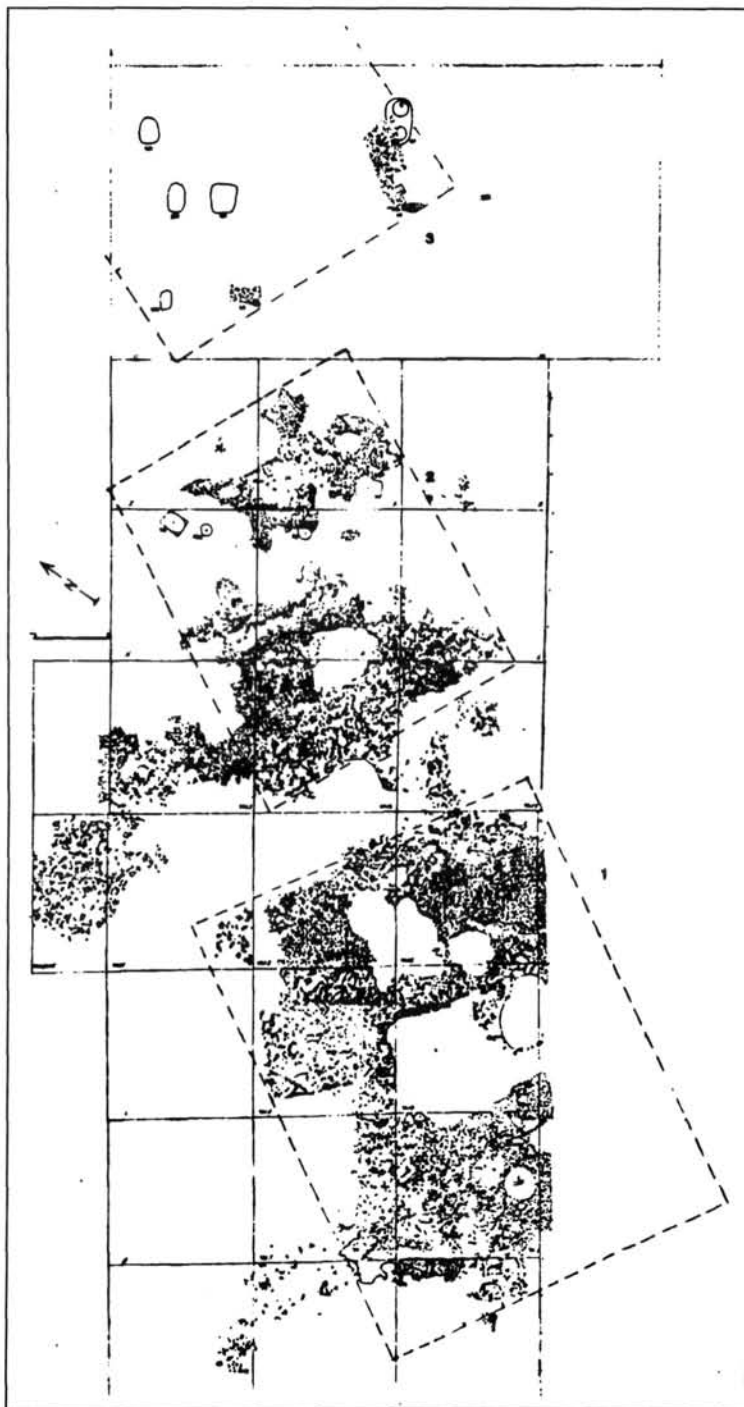
Mocsolyáson megfigyelhettük, hogy az egyik elhunyt koponyáját okkerrel vonták be. Ez a temetkezés ettől eltekintve is rendkívülinek mutatkozott, mivel a holttestet csípőnél kettévágták és a két testrészt egymás melletti, külön gödörbe helyezték (4. kép, 2). A vörös okkerfesték használata általános jelenség és jól ismert hagyománya a halottkultusznak az egész neolitikumban, mely szokás már jóval korábbról ered. A vörös szín, mint az élet szimbóluma kétségteljesen a szakrális szférába tartozik. A szobrok, oltárok, különleges edények, melyeket vörösre színeztek jó példái állításunk bizonyítására. Hasonló szakrális tárgyakat lelőhelyünkön is sikerült feltárni. Az okkerfesték nyersanyaga és a festékmaradványok többször is napvilágra kerültek a település objektumaiból. Ilyen megfigyeléseket a tiszalúci és füzesabonyi feltárás is eredményezett (ORAVECZ 1996, 52; DOMBORÓCZKI 1997, 23).

Az Alföldön, amint arról már szoltunk, ritka a mellékletadás szokása az egész korai és középső neolitikumban, vagyis jellemző az egész AVK-ra. Lelelőhelyünkön ugyanakkor 12 esetben figyelhettünk meg sirmellékleteket, vagyis leleteket. Az ékszerek igazából nem sorolhatók a mellékletek kategóriájába, ugyanis azok a viselet részei.

Az egyik sírban agyaggyöngyök voltak, amelyek a ritkább, és emiatt értékesebb Spondylus-gyöngyöket utánozhatták. 3 sírban egyszerű kis edénykéket találtunk. Leginkább figyelmet érdemel a Spondylus-kagylóból készült ékszerek előfordulása, amelyek kilenc sírból kerültek elő. A korong, vagy henger alakú Spondylus-gyöngyök főleg nyak- és kardíszként szolgáltak, de hajdíszként is használták őket. Egy töredéket lecsiszolva és átfúrva, csüngőként viseltek. Az egyetlen Spondylus-karperecet a halott felkarjára húzták. Jól ismert tény, hogy a Spondylus-kagyló az Égei- és az Adriai-tenger mellékéről származott. Már a neolitikum ilyen korai szakaszában létrejött a kapcsolatok rendszere, amely kiterjedt és távoli vidékeket fogott át.

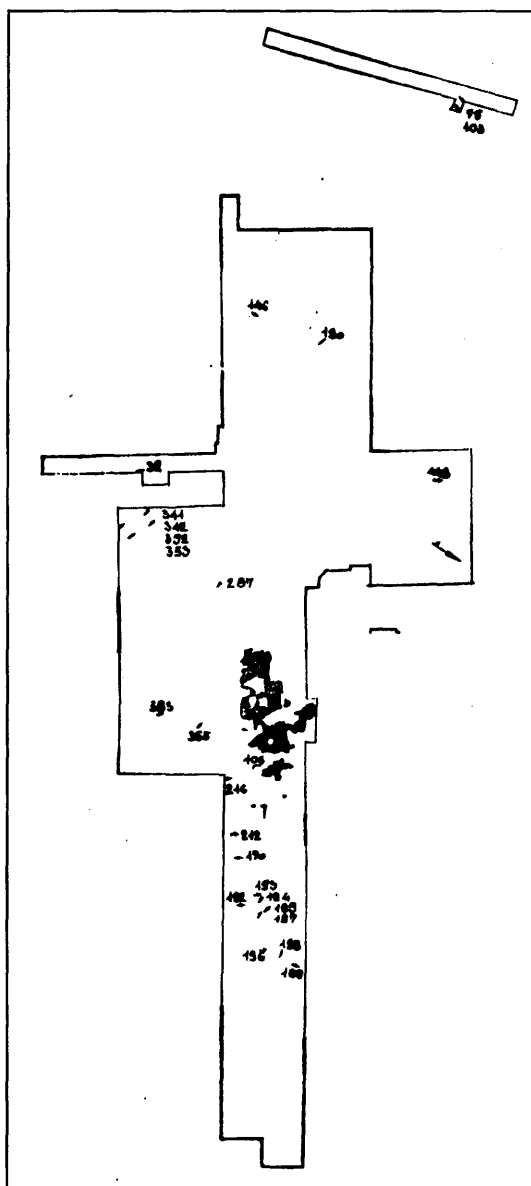
A mocsolyási, füzesabonyi és tiszalúci temetkezésekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kisebb-nagyobb laza sírcsoportok a kisebb, feltehetően családi közösségek meglétét tükrözhetik, és a halottakat – kisebb távolságtartással ugyan, de az élő közösségek tagjainak tartották. Személyes ékszereiken kívül, melyek távolsági csere révén kerültek a lelőhelyekre, és ezért viselhettek némi presztízs-értéket, semmi nem utal az eltemetett halottaknak a közösségen belül elfoglalt helyzetére és az esetleges hierarchia jellegére, sőt meglétére. A temetkezések semmiképpen sem utalnak az anyagi kultúrában, illetve a szellemi szférában is megnyilvánuló hierarchiára.

A Spondylus használata mindhárom lelőhelyen (Tiszalúc, Füzesabony, Mezőkövesd) megfigyelhető. Ebből gondoljuk, hogy mindhárom lelőhely a Tisza menti csere egyik fő útvonalán fekszik. Említésre méltó, hogy két lelőhelyen (Füzesabony: DOMBORÓCZKI 1997, katalógusszám 31 és Mezőkövesd: KALICZ–KOÓS 1997b, kat. szám 53) a gyöngyök mellett két nagyobb ékszer, Spondylus-karperec is előfordult.

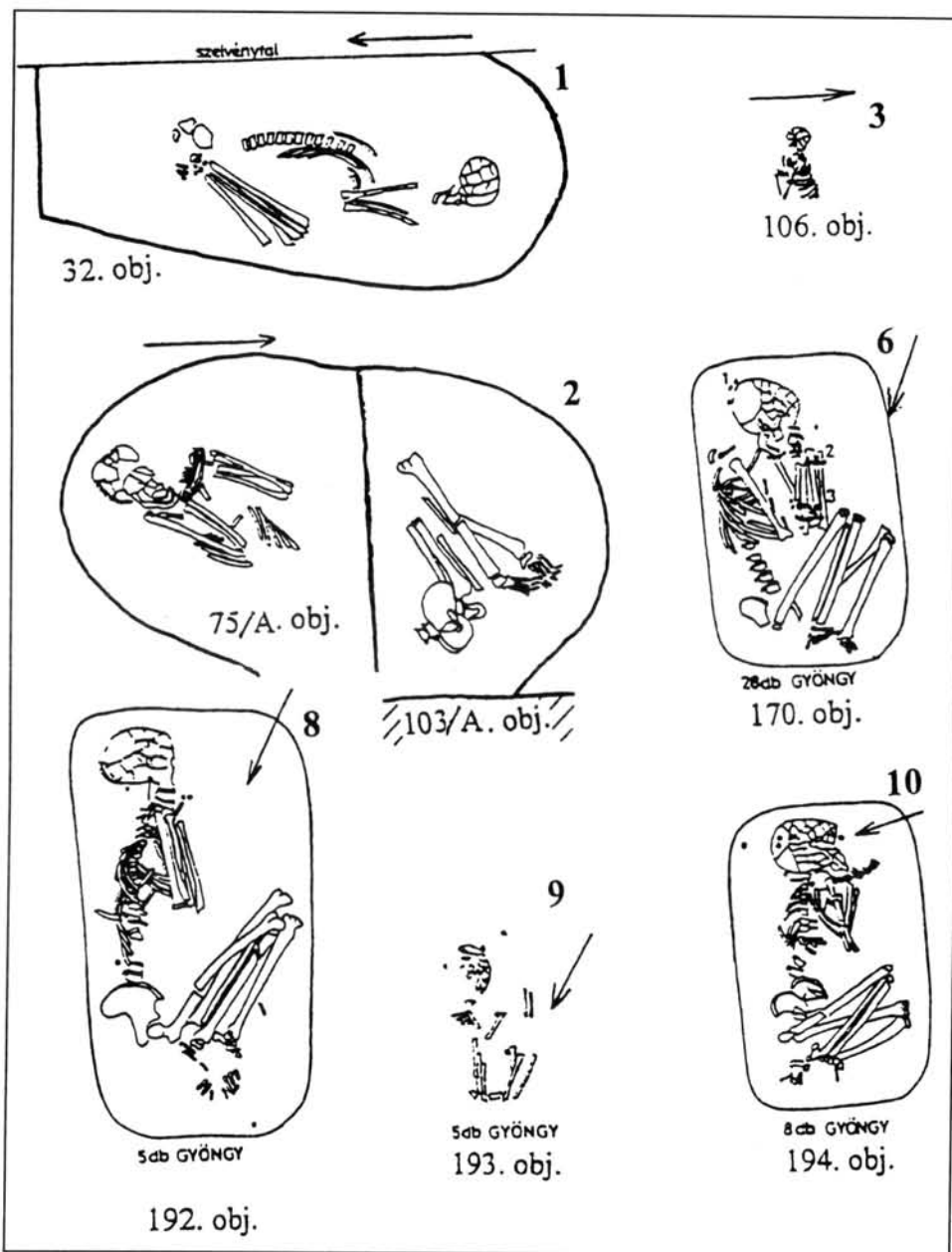

2. kép. Mezőkövesd. A Szatmár csoport 1–3. sz. házainak leégett omladéka a rekonstruált alaprajzzal

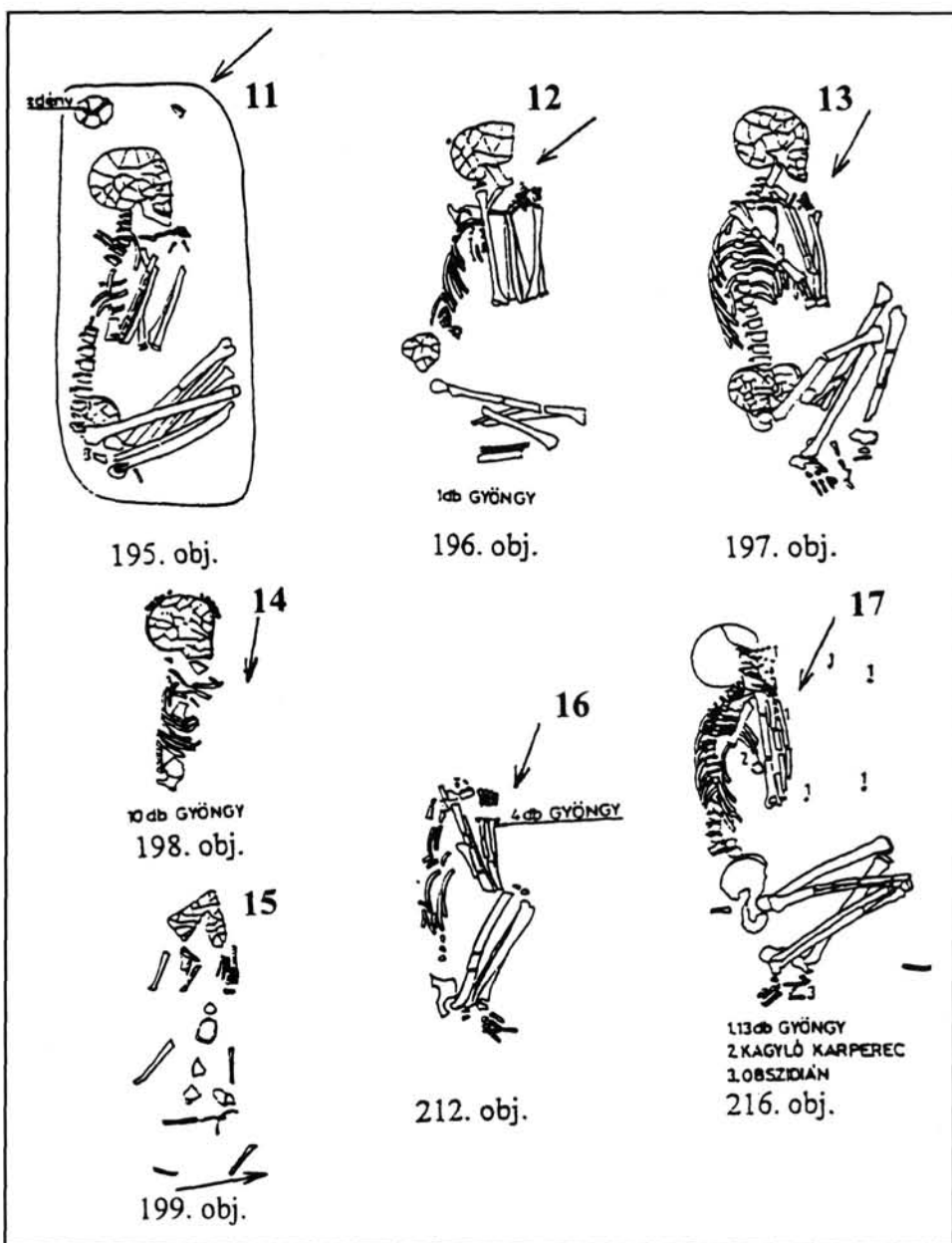

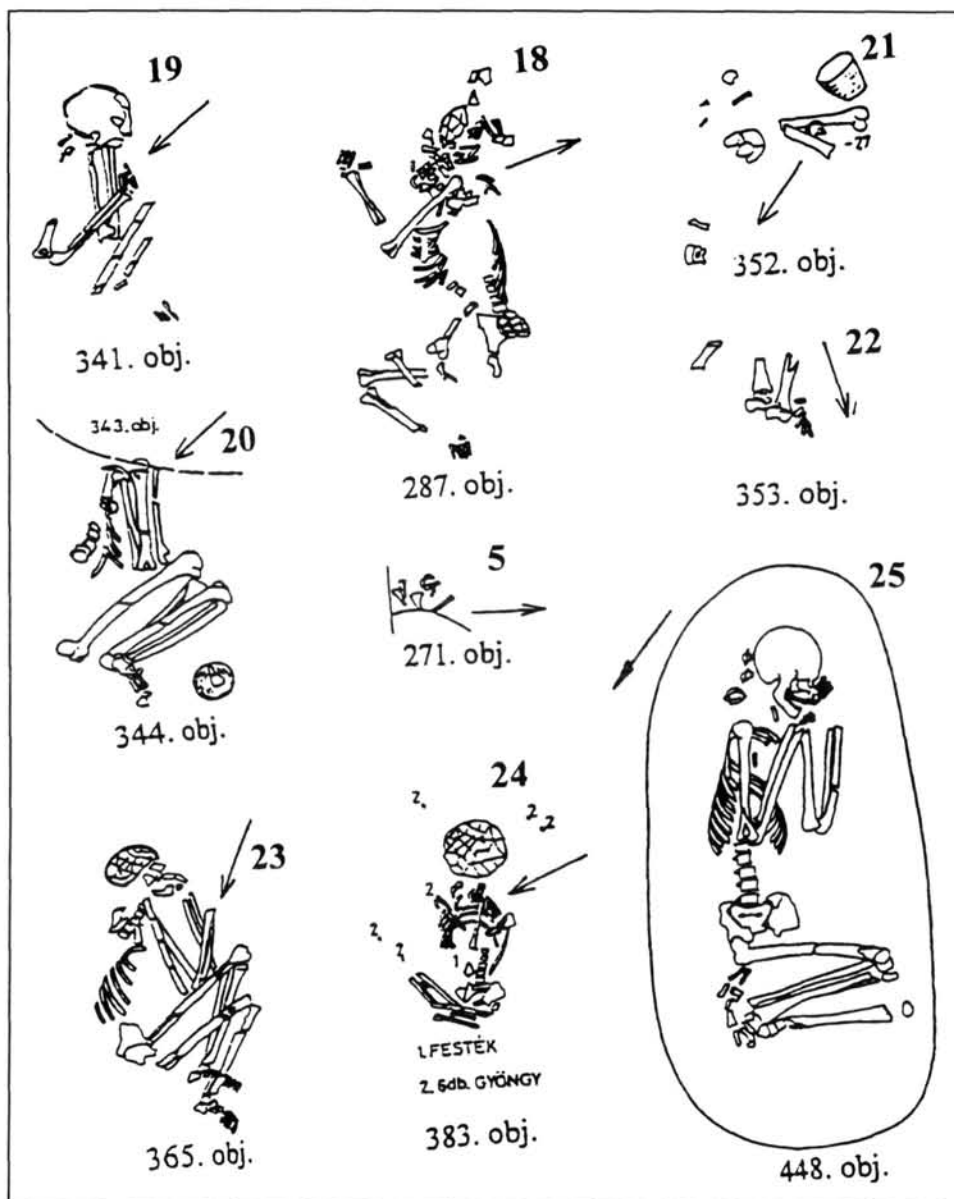
3. kép. Mezőkövesd. A Szatmár csoport temetkezéseinek helyszínrajza a házak körül.
A sírrajzok felnagyítva

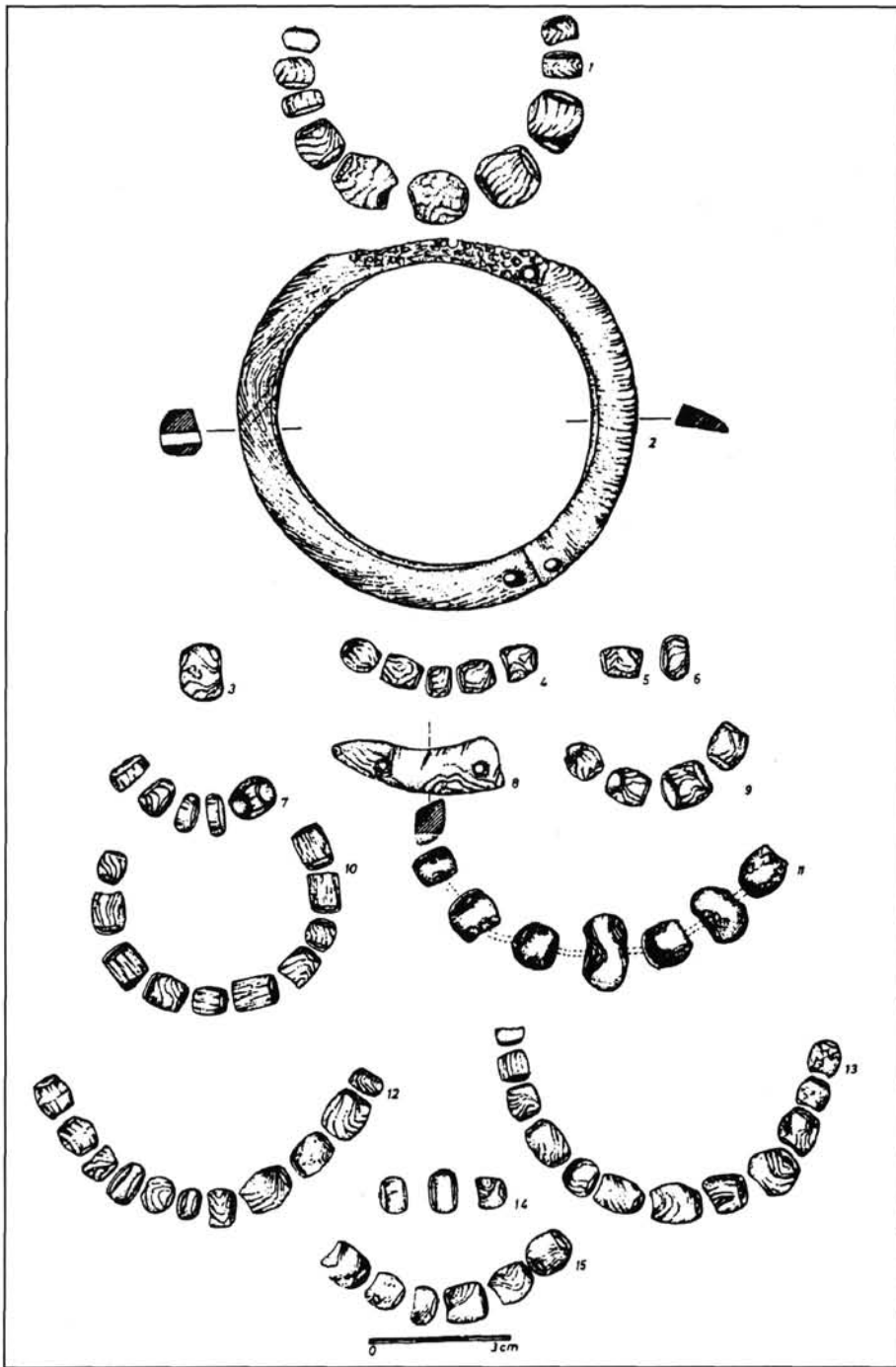
4. kép. Mezőkövesd. 1–10. Sírrajzok

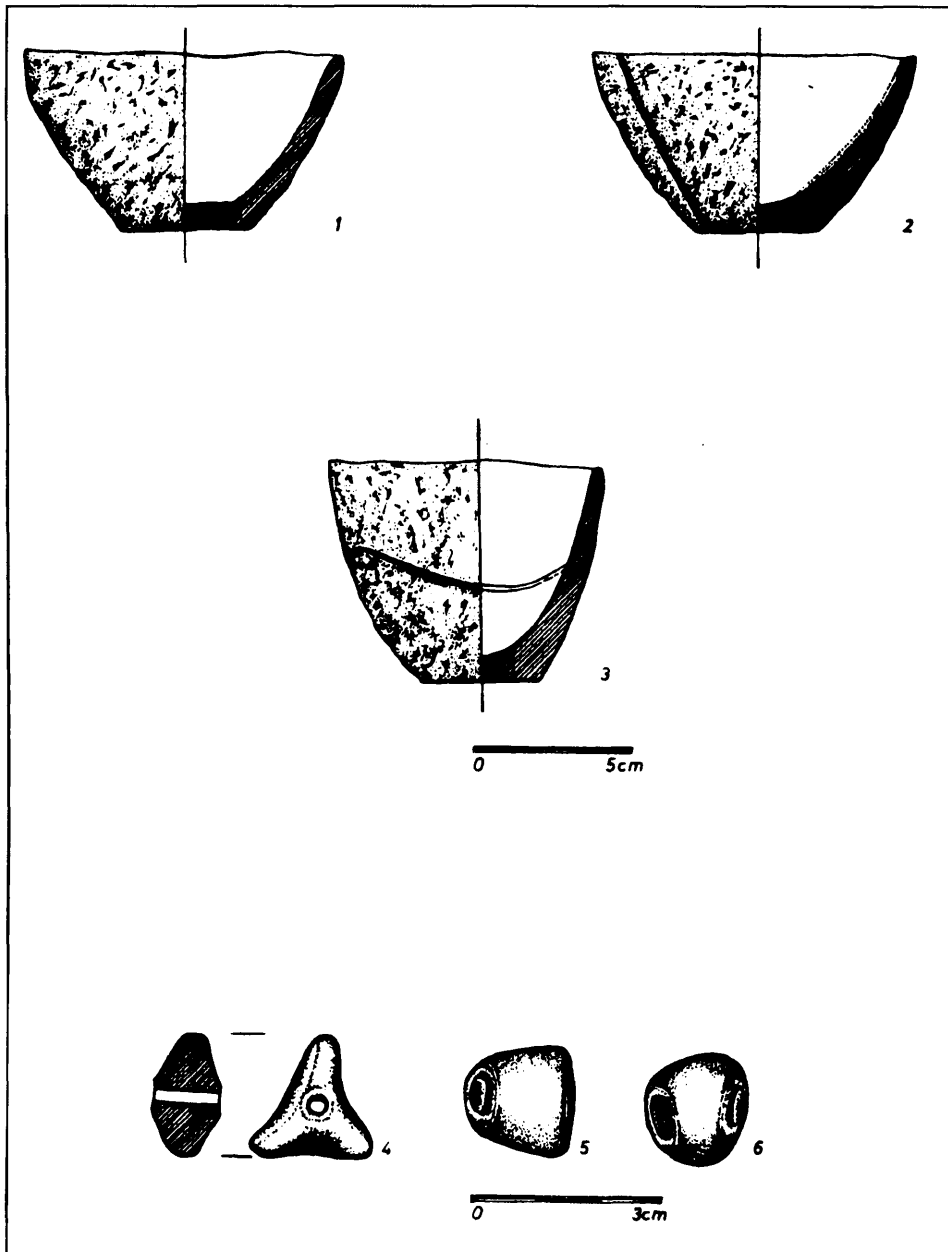
5. kép. Mezőkövesd. 11–17. Sírrajzok

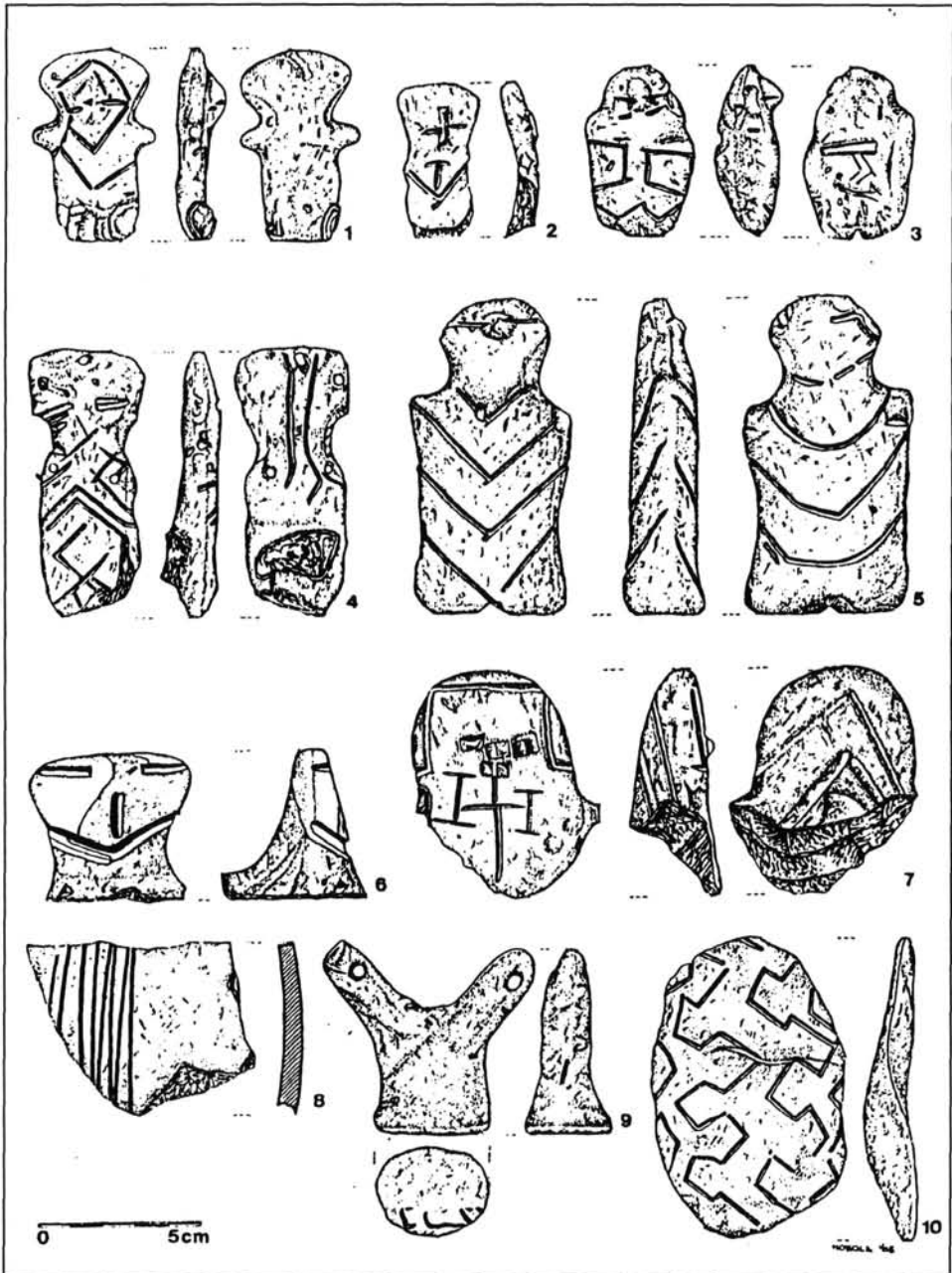
6. kép. Mezőkövesd. 18–25. Sírrajzok

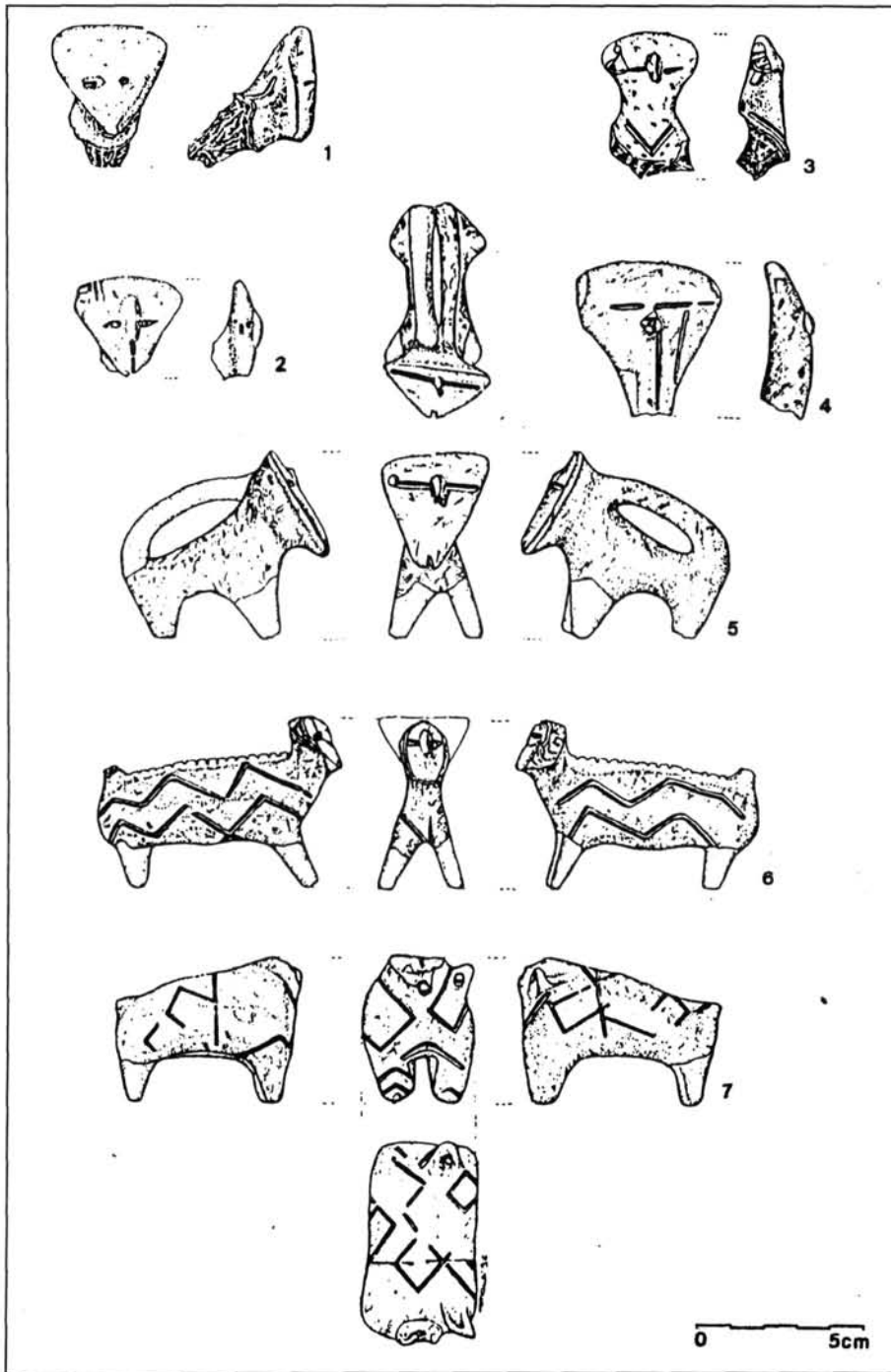
7. kép. Mezőkövesd. 1–15. Spondylus-kagyló ékszerek a sírokból

8. kép. Mezőkövesd. 1-6. Kis agyagedények és agyagyöngyök a sírokból

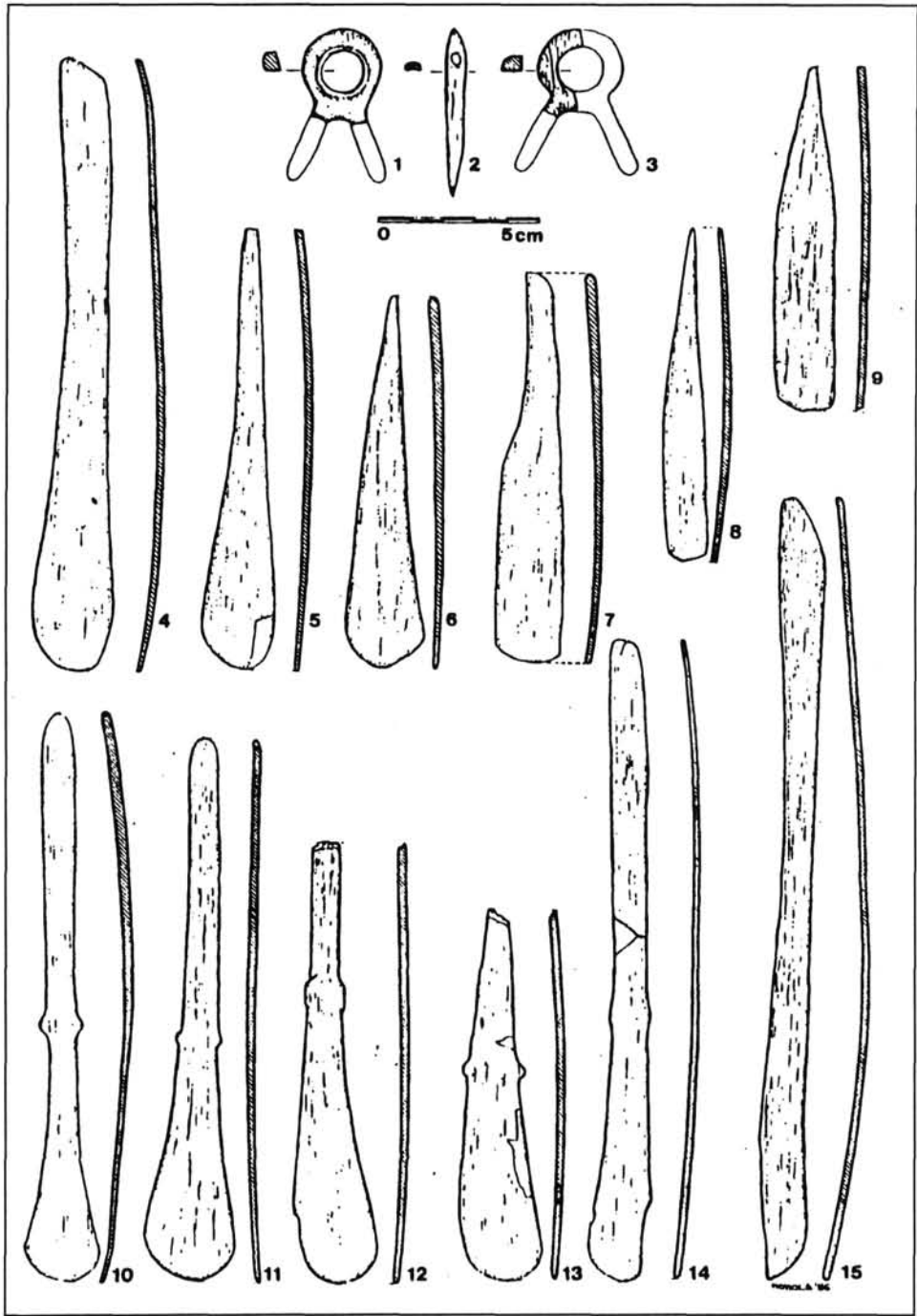

9. kép. Mezőkövesd. 1–10. A Szatmár csoport agyagszobrocskái és egyéb kultusztárgyai

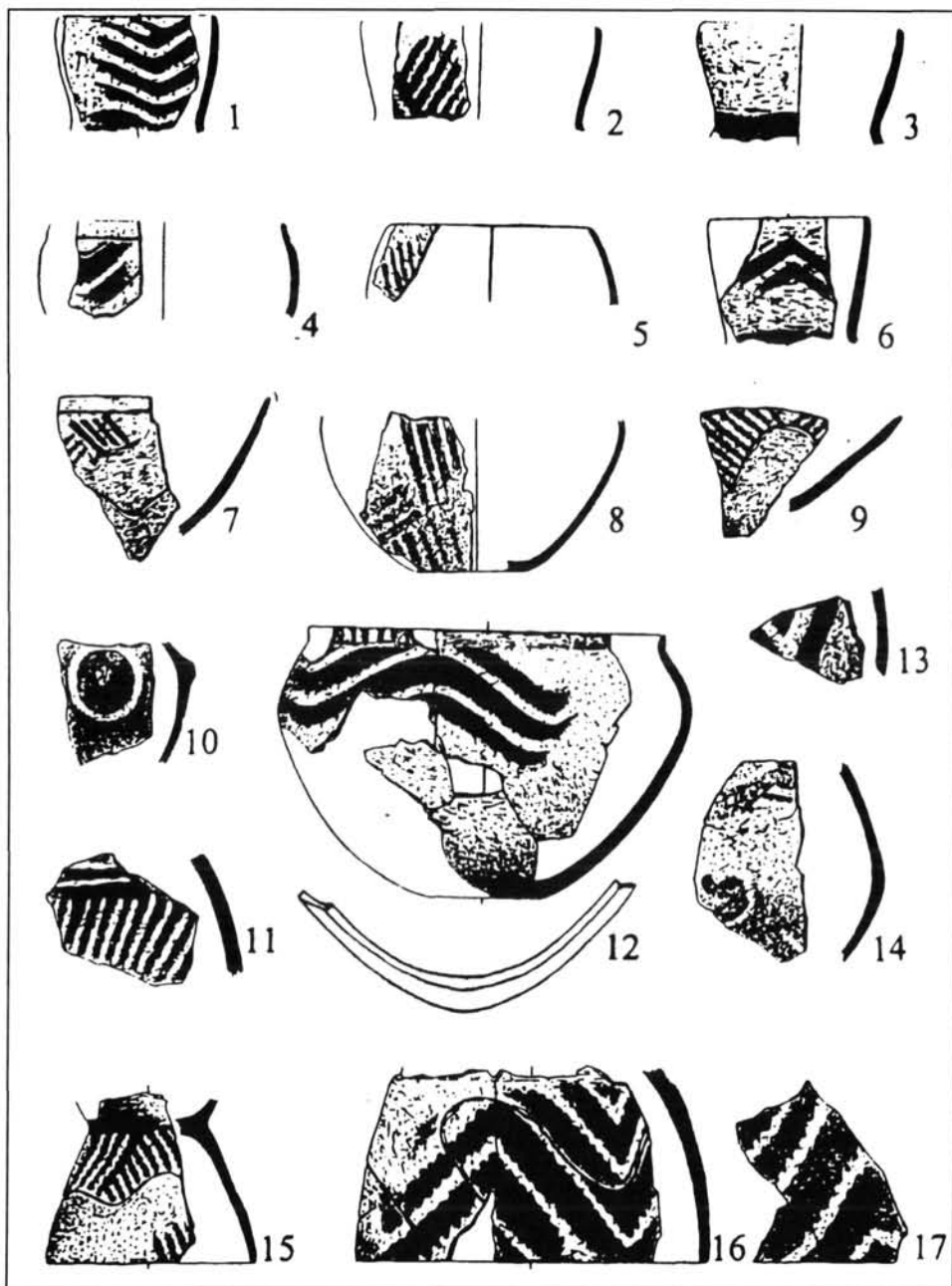

10. kép. Mezőkövesd. 1–7. A Szatmár csoport agyagszobrocskái és töredékei, „kentaurok” és állatszobor

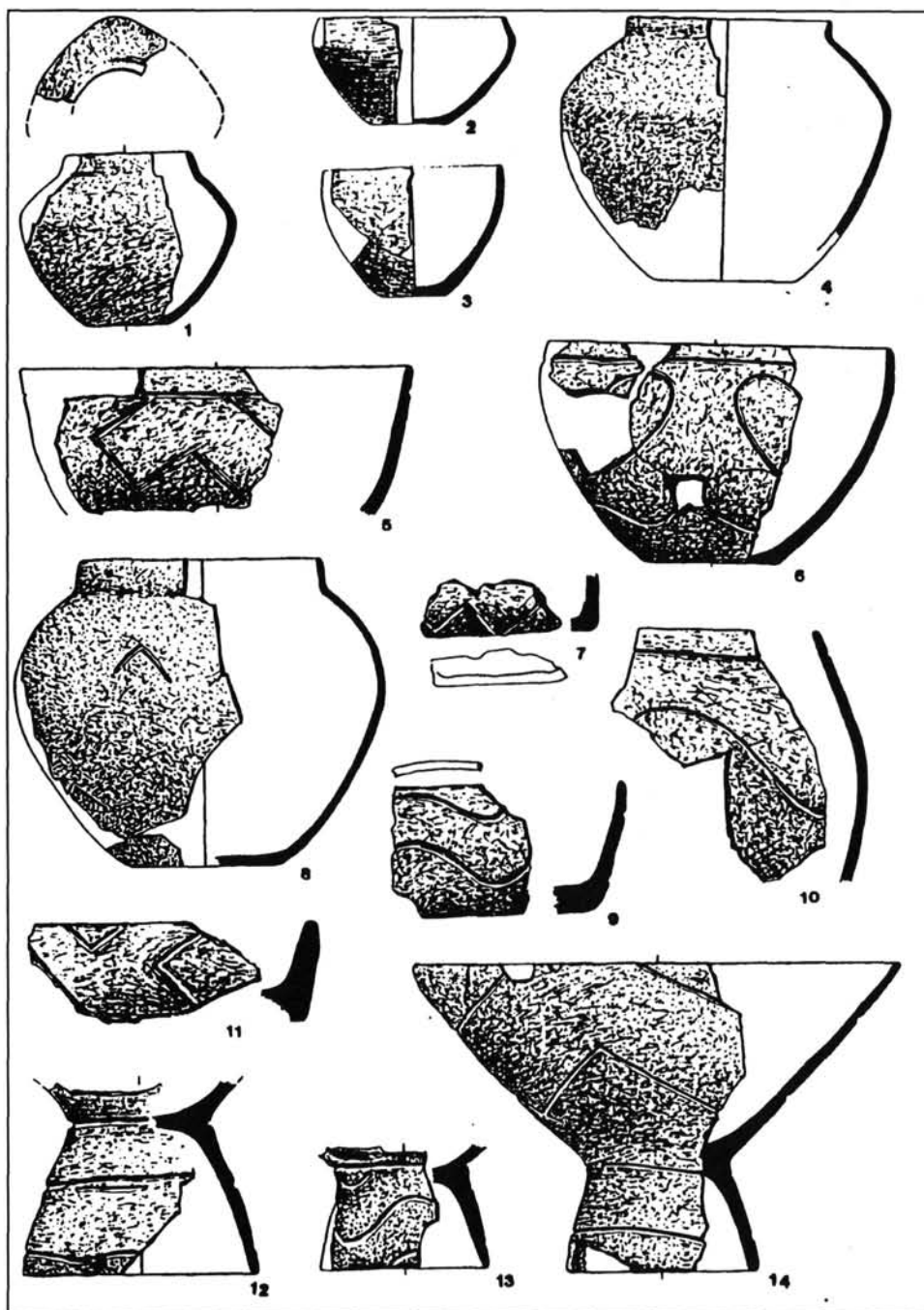

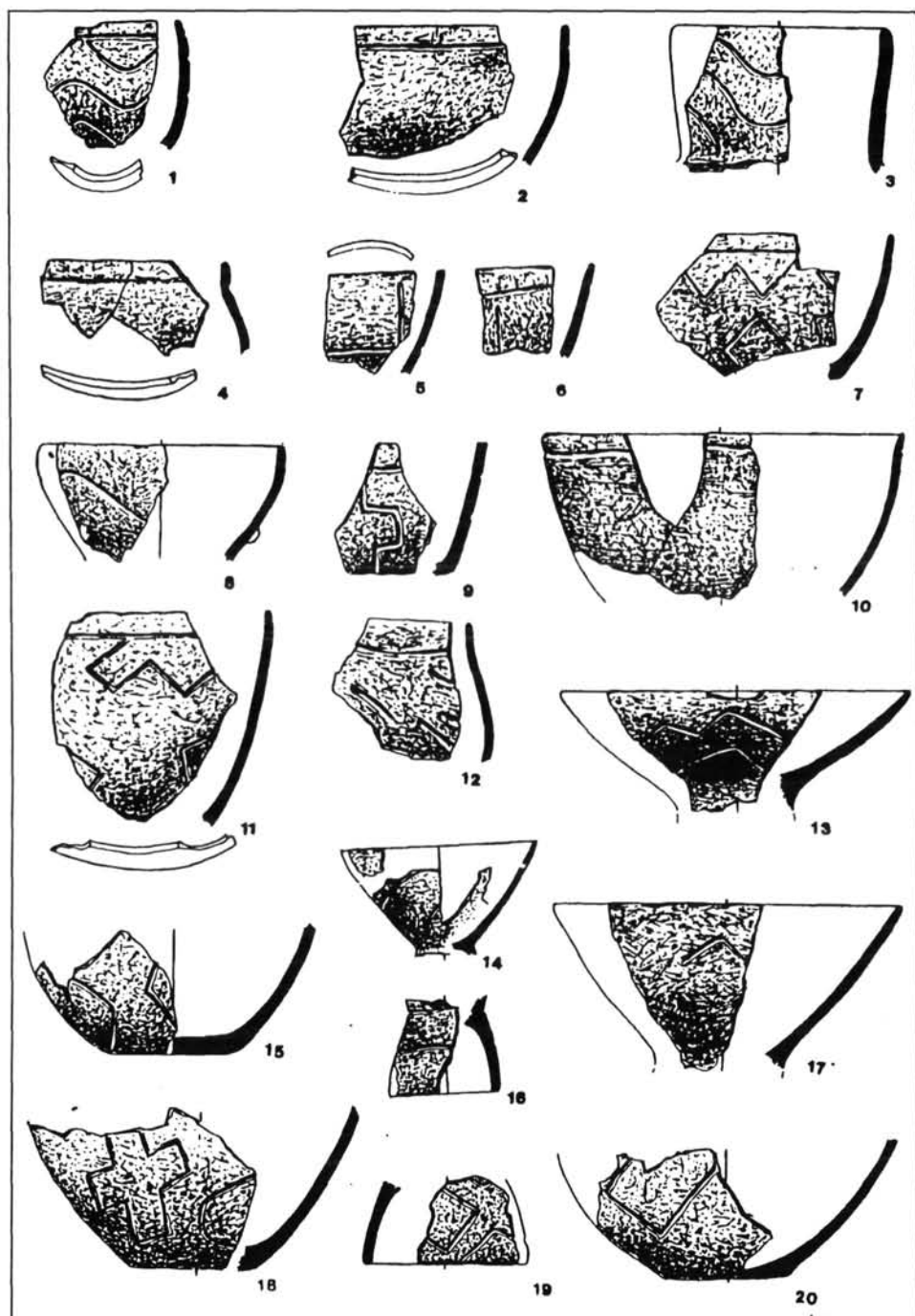
11. kép. Mezőkövesd. 1–15. A Szatmár csoport csontcsüngői és csontkanalai

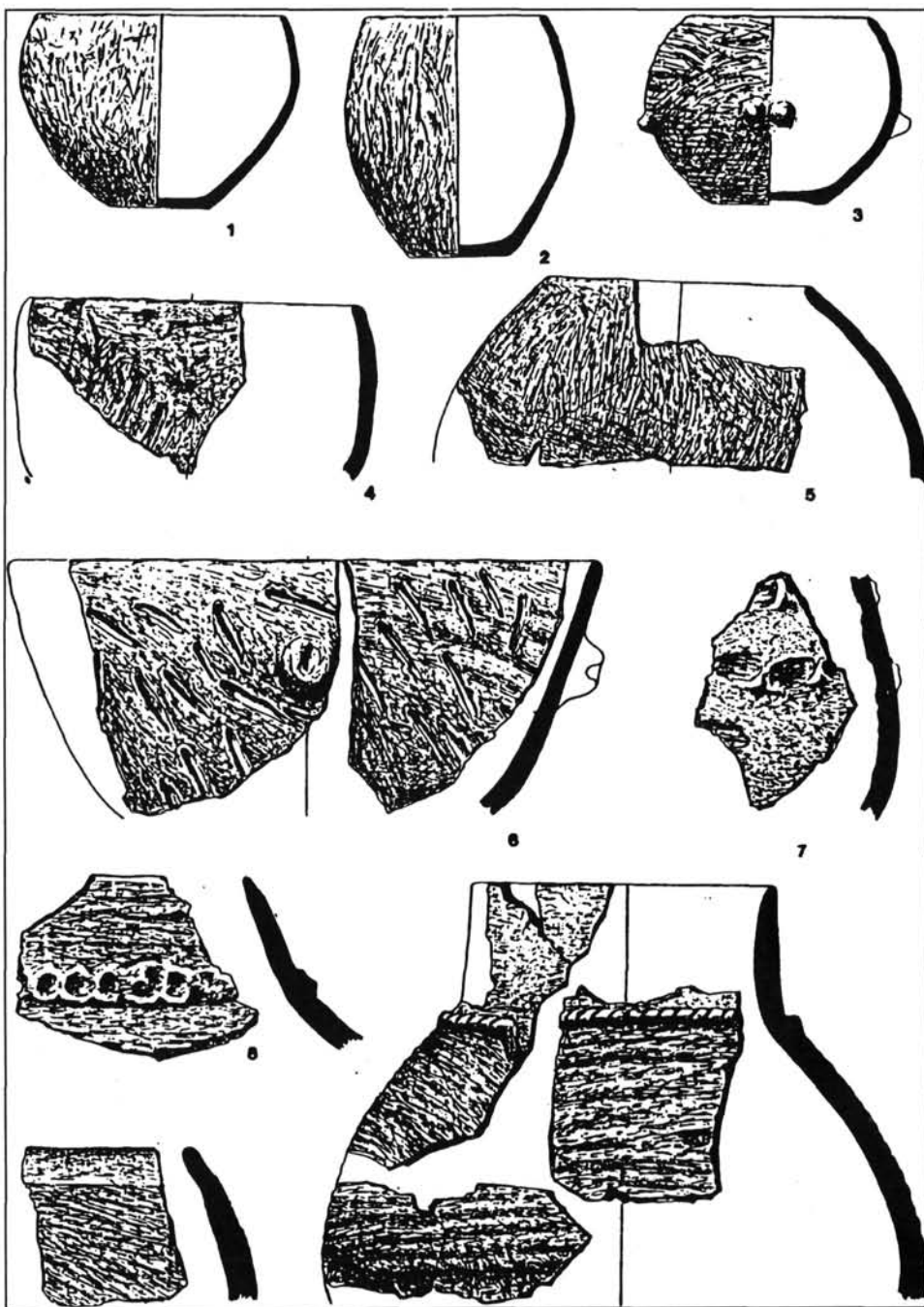
12. kép. Mezőkövesd. 1–17. A Szatmár csoport festett edénytöredékei

13. kép. Mezőkövesd. 1–14. A Szatmár csoport karcolt diszű és diszítetlen edényei és edénytöredékei

14. kép. Mezőkövesd. 1–20. A Szatmár csoport karcolt díszű edénytöredékei

15. kép. Mezőkövesd. 1–10. A Szatmár csoport „durva” vagy „háztartási” edényei és edénytöredékei

A Spondylus ritkasága miatt olyan értékes volt, hogy a gyöngyöket és karpereceket mészkőből, sőt agyagból is utánozták (8. kép 4–6 és KALICZ–KOÓS 1997, kat. szám 54). Nem egyszer az eltört karpereceket átfúrással megjavították, a javításra alkalmatlanokat pedig szintén átfúrással, de már amulettként használták tovább (8. kép 8: ORAVECZ 1996, 4. kép, 13. sír).

A Spondylus legkorábbi előfordulása a Kárpát-medencében már a kora neolitikum idején megtörtént, vagyis a Körös kultúrához köthető (BANNER 1932, 3–4, 45; MAKKAY 1990, 23–27, 3., 4. kép; SEFERIADES 1995, 239, 6. kép). A „Spondylus-kereskedelem” kezdetén a Kárpát-medencébe nemcsak apró gyöngyök jutottak el, hanem nagyobb tárgyak is, mint pl. a karperecek. A Spondylus európai eredetét illetően lényegében azonos a kutatás felfogása. Egyes korábbi nézetek szerint a régészeti Spondylus fosszilis lenne, amit helyben termeltek ki, de a legújabb természettudományos vizsgálatok azt bizonyították, hogy recens, vagyis holocén korú Spondylus-felhasználásra kell gondolnunk (SHACKELTON–RENFREW 1970; WILLMS 1985; SHACKELTON–ELDERFIELD 1990; SEFERIADES 1995; MÜLLER 1997). Az idézett szerzők szerint a Spondylus keletkezési helye az Égei- és az Adriai-tenger vidéke. Ezzel kapcsolatban csak H. Todorovának eltérő a véleménye, aki szerint a Spondylus nagy tömegű megjelenése Északkelet-Bulgáriában csakis a kagyló fekete-tengeri eredetével magyarázható (TODOROVA 1995, 56–58). Véleménye szerint a klímaváltozás miatt a víz hőmérséklete jóval magasabb volt a neolitikum és a korai rézkor idején, mint ma, mely kedvezőbb életfeltételeket biztosított a kagyló számára. Ez a megállapítás, mint már említettük, nem találkozik a többi kutató egyetértésével. A fosszilis eredetre vonatkozó elképzeléseket az izotópos vizsgálatokat követően lényegében visszavonták.

A következő időszakban, a legkorábbi Közép-európai Vonaldíszes Kerámia kultúrájában jóllehet ritkán, de előfordulnak Spondylus-ékszerek. Egy karperec-töredéket ismerünk a Dunántúlról (Zalavár, Fo. Nr. 49/: BAKAY u.a. 1966). Lényegében Bernburg híres, régi lelőhelye is ennek az időszaknak egy kevésbé fejlett fázisához tartozik (WILLMS 1985, 1. kép). Tulajdonképpen ehhez az időszakhoz köthetők a Szatmár csoport fent említett leletei is, amelyek a legkorábbi AVK-t képviselik az Alföldön.

A Spondylus használatának jelentős szakasza tulajdonképpen a vonaldíszes kerámiák klasszikus időszakában kezdődött a Kárpát-medencében, keleti és nyugati felén egyaránt (KALICZ 1989, 106, 7–8. kép). A legnagyobb fellendülés azonban a késő neolitikumban, a Lengyel kultúrában vette kezdetét a nyugati részen, míg keleten a Tisza-Herpály (-Csőszhalom) kultúrában (KALICZ 1985, 57–58, 102; RACZKY 1997, 33. kép és kat. szám 1–2, 6–22, 26). A felsorolt kultúrák megszűnésével egyszerre leáldozott a Spondylus-kagyló használata a Kárpát-medencében. A kora és java réz korban (Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr és Balaton-Lasinja kultúra) már csak elszórtan találunk Spondylussal, melyeket valószínűleg korábbi sírokból találtak és másodlagosan felhasználták őket. A rézkori ékszerek Magyarországon kemény mészkőből kifaragott és csiszolt kőgyöngyök, melyek nagy tömegben kerültek elő a sírokból (BOGNÁR–KUTZIÁN 1963, 338–345; uő. 1972, 148–149). A Spondylus-gyöngyök utánzása mészkőből egyidejű a Spondylus legkorábbi megjelenésével a Kárpát-medencében. Füzesabonyban és Tiszalúcon pl. az igazi Spondylus-gyöngyök mellett a mészkőgyöngyök is megjelentek (DOMBORÓCZKI 1997, 22, 26 – 27; ORAVECZ 1996, 58–60). Figyelemre méltó, hogy Bulgáriában (Durankulak) a Spondylus használata a késő Gumelnița-Kodza Dermen-Karanovo VI időszakában volt a legelterjedtebb, akkor, amikor a Kárpát-medencében már rézkorról beszélünk, és amikor a Spondylus már nem jut el idáig.

A kapcsolatok távolsága nem meglepő, mivel az obszidián például (Tokaj–Zempléni-hegységből, Melosz-szigetről) a helytől idegen nyersanyagok között az egész neolitikum folyamán, sőt a neolitikumot megelőzően is hatalmas területeken kedvelt kőfajtának számított (WILLMS 1983). A mocsolyási lelőhely az obszidián-keresedelemnek is egyik fő útvonalán fekszik. A kő helyi feldolgozását a késztermékeken kívül az obszidiánrögök, magkövek és a nagyszámú gyártási szilánk bizonyítja.

A mezőkövesdi lelőhely a Szatmár csoporthoz tartozik, vagyis az AVK legkorábbi fázisát jelenti. Azok a jellegzetes vonások, melyek ez utóbbi kultúra klasszikus fázisától megkülönböztetik, a következők:

A kerámiaformákban a bikónikus, vagy ahhoz közel álló formák játszanak jelentős szerepet. Az edényfestés terén a sötét színű, gyöngyözéses mintát a fejlődésnek csak ebben a szakaszában alkalmazták (12. kép 1–17). Gyakoriak a különböző szakrális agyagtárgyak, közöttük is sok a kisméretű oltár, az ember- és állatalakú szobrok (9–10. kép), sokszor különleges megformálásban („kentaúr”), melyek a későbbiekben csak igen szóróványosan fordulnak elő. A legtipikusabb leletekből említünk meg néhányat:

A szakrális szféra leleteihez tartoznak a kisebb-nagyobb alacsony, négy lábú oltárok és kis trónustöredékek, a kis agyagszobrok ill. töredékeik, amelyek mindenekelőtt nőket és ritkábban állatalakokat utánoztak (9–10. kép). Mintegy 30 ilyen figura került felszínre. Egy kis szobrocska különleges egyedi darabnak számít, amelynek háromszögletű lapos emberfeje és négy lábú állat teste van (10. kép 5). Ez az alkotás talán a későbbi kentaúr ábrázolások valamilyen előfutára lehetett. (Természetesen ebben az esetben az állat még nem ló, hanem bika volt.) Párhuzamai ismeretesek Dél-Szerbiából (Koszovó), a késő Vinča kultúrából (TASIĆ 1959–60, 11–82, 23. t. 1–2, 24. t. 1–3, 25. t. 1–3; GIMBUTAS 1974, 237. és 238. kép; M. Gimbutas szerint ezekben a figurákban maszkos bikákat lehet felismerni). Valószínűleg a szertartásokhoz vagy varázslásokhoz tartoztak, mint ahogy ebbe a körbe tartozhatott egy érdekes agyagtárgy, amely az 1. ház omladékaiból került elő. Ez egy ovális agyaglap, amely bal tenyérbe illik bele. Felső lapját bekarcolt meander minta díszíti (9. kép 10). Hasonlít a korai Vinča kultúra cipó alakú idolkáihoz (VASIĆ II, 1936, 72–74. ábra; uő. IV, 1936, 89. ábra. A felsorolt leletek Vinčan 7, 3–4, 5 m mélységekből kerültek elő). A meander minta gyakori a kultikus tárgyakon, de megjelent bekarcolva a korai időszak edényein is.

A leletek az AVK legidősebb fázisát, azaz kialakuló szakaszát képviselik, amely „Szatmár csoport” néven vált ismertté. A finom és durva kerámia egyaránt pelyvával soványított. A formakincs meglehetősen egyszerű: egyvonalas, görbe és egyenes vonalú, ritkábban meandroid karcolt minta díszíti az edények egy részét (13–14. kép). A karcolt díszítés összessége különbözik a klasszikus időszak mintakincsétől, bár már kezdetben megjelentek olyan motívumok, amelyek az AVK egész élettartamán keresztül használatban maradtak. Az edényeket festették is, méghozzá sötét, feketés vagy barnás színnel. Sajnos az edények felületét a talaj jelentős mértékben lemarta, mégis sok esetben megmaradt a gyöngyözéses festékminta, amely csak a Szatmár csoportra jellemző (12. kép 1–17). A nagyobb, vastag háztartási és tárolóedények felületén az ujjal huzigált híg agyagmassza (felkent barbotin) általános (15. kép 1–10). A kisméretű edényeknél megszokott az alacsony csótálp (13. kép 12–14) (hiányzik a magas), valamint az aszimmetrikusan bikónikus edények alacsony vastag nyakkal (13. kép 1–5, 8). Természetesen feltűnnek a későbbi fázisra jellemző, jellegzetes formák is. Szokatlan gyakorisággal fordulnak elő a lapos csontkanalak (11. kép 4–15), melyek a Körös kultúra spatuláinak lehetnek továbbfejlődött változatai azzal a különbséggel, hogy a mi példányaink mindig laposak és nem masszívak. Általában állatbordából készültek. A csontkanalak ugyanebben a

formában az észak-balkáni Vinča kultúrában is használatban voltak a kezdetektől a fiatalabb fázisokig (VASIĆ I, 1932, 16. ábra, 67–88). Nem egyszer két kis vízszintes kar is kinyúlik belőle. Ez a sajátosság a korai Vinča kultúrára jellemző, amely esetleg kronológiai párhuzamot is jelenthet (VASIĆ I, 1932, 16. kép, 80–86: Vinčán 9, 1–7, 3 m közötti mélységekből kerültek elő). Az AVK előrehaladottabb fázisából már hiányoznak.

A mezőkövesdi lelőhely a Szatmár csoport más lelőhelyeivel együtt tükrözi a Körs-kultúra erőteljes befolyását és impulzusait (Alföld és Erdély).

Lelőhelyünk kronológiai helyzetére vonatkozóan fontos következtéseket vonhatunk le a rendelkezésre álló ^{14}C -adatokból. Már a tipológiai elemzésnél is felmerült, hogy a kerámiában több fiatalabbnak tűnő forma és részlet is fellelhető, amelyek a klaszszikus, vagy késői fázisra utalnak annak ellenére, hogy a leletek jellegzetes vonásai egyértelműen korábbiak, vagyis egységesen a Szatmár csoporthoz (legkorábbi AVK) tartoznak. Ezt a feltételezést a néhány ^{14}C -próba is igazolja. Ezeket a vizsgálatokat Hertelendi E. végezte Debrecenben, akinek a nekünk átadott, de még nem publikált eredményeket köszönjük. Eredményeinket a következőkben foglalhatjuk össze:

A 25 próbát nagyrészt állatsontokból nyertük, és egy kis részt faszénből. Mindegyik kalibrált. Jóllehet a mintavétel zavartalannak látszó objektumokból származott, alkalmanként mégis befolyásolták az eredményt zavaró tényezők. Lelőhelyünkön az újkőkori népesség mellett még szkíta kori és római császárkori közösség számos objektummal és gazdag leletanyaggal képviseltette magát. Gazdag hagyatékek és objektumaik többször bolygatták, vagy vágták a neolitikus objektumokat, amelyek néhány abszolút adatnál nyilvánultak meg igazán. 25 adatból négy ezekre a fiatalabb időszakokra vonatkozik. (3 adat a Kr. e. 926–842, 492–417, 441–392 eredményt hozta, mely a szkíta korra utal, míg a Kr. u. 9–85-ös dátum a római császárkorra, vagyis a szarmata korra).

6 újkőkori objektum, amelyekkel császárkori gödör érintkezett, vegyes eredményeket hozott. Abszolút datálás alapján ezek a Kr. e. 3075–2945, 3365–3123, 4330–4122, 4799–4718 és a 4807–4753 adatot szolgáltatták, bár az 5210–4999 már közelebb van a valós értékhez, azt az időszakot jelentenék, amelyeknél nyilvánvaló a zavaró tényezők jelenléte.

További 15 adatnál tisztának és zavartalannak tűnik a mintavétel, jóllehet itt is van két időpont, a Kr. e. 4909–4743 és a 4807–4753, amelyek a Szatmár csoporthoz képest túl fiatalnak tűnnek. A feltételezhetően helyes adatokat 13 próba szolgáltatta a Kr. e. 6. évezredből. Ezek a következők:

deb 4939	bp	6139 ± 61	5210–4999 BC cal
deb 4940	bp	6186 ± 61	5234–5034 BC cal
deb 4810	bp	6236 ± 68	5262–5075 BC cal
deb 4852	bp	6252 ± 58	5267–5204 BC cal
deb 4844	bp	6306 ± 40	5295–5239 BC cal
deb 4857	bp	6303 ± 56	5301–5234 BC cal
deb 4876	bp	6311 ± 57	5305–5236 BC cal
deb 4665	bp	6334 ± 60	5325–5242 BC cal
deb 4808	bp	6356 ± 74	5396–5248 BC cal
deb 4812	bp	6357 ± 82	5401–5243 BC cal
deb 4786	bp	6394 ± 45	5402–5296 BC cal
deb 4907	bp	6418 ± 88	5457–5258 BC cal
deb 3621	bp	6614 ± 53	5553–5477 BC cal 5582–5457 BC cal

A vizsgálati eredmények a legutolsó adat kivételével a Kr. e. 5457–5258 és az 5210–4999 közötti időszakra vonatkoznak. A legtöbb érték átlaga Kr. e. 5400–5250 cal.

Egy, a középértéktől némiképp eltérő, magas évszámot egyetlen esetben mértek, és ez a Kr. e. 5582–5457 közötti időszak. Ezt a mintát egy cölöp elszenesedett maradványából, egy cölöplyukból nyertük. Elképzelhető, hogy ez esetben egy hosszú életű fa szolgált a mintavétel alapjául.

Minden itt említett kalibrált adat megfelel a korai és középső neolitikum közötti átmenet időszakának, vagyis részint a Körös kultúra késői szakaszának, és a klasszikus vagy késői AVK-nak (HERTELENDI–KALICZ 1995; HERTELENDI–SVINGOR 1998). Hasonló eredményekre jutott R. Gläser a Kárpát-medence és más közép-európai területek kora neolitikus kultúráinak vizsgálata során (GLÄSER 1991). Az Alsó-Ausztriában (Brunn/Wolfholz) végzett mintavételek a közép-európai Vonaldíszes kerámia kultúrája teljes elterjedési területére vonatkozóan ugyanilyen eredményeket hoztak (LENNEIS–STADLER 1995).

A tipológiai elemzés és a ^{14}C -es adatok alapján megállapítható, hogy lelőhelyünk a Szatmár csoporthoz, az AVK kialakuló fázisához tartozik, jóllehet egy, már fejlettebb szakaszt jelent, hiszen megjelentek a klasszikus fázisra utaló első jelek. Az eddigi vizsgálatok szerint a mocsolyási település és temető a Szatmár csoportból az AVK klasszikus fázisa felé történő átmenet határára keltezhető kronológiai szempontból akkor is, ha a korai időszakra utaló jelek túlsúlyban vannak. Feltételezésünket még nem a teljes leletanyag kiértékelésének birtokában állítjuk, hanem csupán előzetes véleményként közöljük.

A Szatmár csoporton belül az eddigi, publikált leletanyag ismeretében három fejlődési fázist lehet elkülöníteni. A legkorábbi és legelső a Kőtelekről származó leletegyüttes (RACZKY 1983; uő. 1988). A klasszikus és középső, vagyis második fázist a következő lelőhelyek emlékényaga reprezentálja: Tiszacsege, Rétközberencs, Tiszavalk (KALICZ–MAKKAY 1972; uők 1977; RACZKY 1989). A legfiatalabb, harmadik szakaszt az itt közölt mezőkövesdi, továbbá a füzesabonyi lelőhelyek anyaga jelenti (DOMBORÓCZKY 1997; KALICZ–KOÓS 1997a; uők 1997b).

A tipológiai elemzés és az abszolút datálás alapján feltételezhető a Szatmár csoport részleges egyidejűsége a Körös kultúra késői fázisával. Szélesebb körben a Szatmár csoport a Közép-európai vagy Dunántúli Vonaldíszes Kerámia legidősebb fázisával, a Körös-Starčevo-Criş komplexum legkésőbbi időszakával, a korai Vinča és a legidősebb Dudeşti kultúrával, több balkáni kultúrával egészen az égei kultúrákig, mint Sesklo-Tsangli párhuzamosítható.

IRODALOM

Banner, J.

- 1932 A kopáncsi és kotacparti neolithikus telepek és a tiszai kultúra III. periódusa. Die neolithische Ansiedlungen von Hódmezővásárhely-Kopáncs und Kotacpart und die III. Periode der Theiss-Kultur. *Dolgozatok, Szeged*, 8. 1–48.

Bognár-Kutzián

- 1963 I. The Copper Age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. *Archaeologia Hung.* 42.
1972 I. The Early Copper age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin. *Archaeologia Hung.* 48.

Domboróczki, L.

- 1997 Füzesabony-Gubakút. Újkőkori falu a Kr. e. VI. évezredből – Neolithic village from the 6th Millennium B. C. In: *Raczky P. ua. (szerk.): Utak a múltba. Path into the Past. Budapest*, 19–27.

Gimbutas, M.

- 1974 *The Gods and Goddesses of Old Europe 7000–3500 BC.* London

Gläser, R.

- 1991 Bemerkungen zur absoluten Datierung des Beginns der westlichen Linienbandkeramik. *Banatica* 11, 53–64.

Hertelendy, E., Kalicz, N., Raczky, P., Horváth, F., Veres, M., Svingor, E., Futó, I., és Bartosiewicz, L.

- 1995 Re-evaluation of the Neolithic in eastern Hungary based on calibrated radiocarbon dates. *Radiocarbon* 37, 239–245.

Hertelendy, E., Svingor, E., Raczky, P., Horváth, F., Futó, I., Bartosiewicz, L. és Molnár, M.

- 1998 Radiocarbon chronology of the Neolithic and time span of tell settlements in Eastern Hungary based on calibrated radiocarbon dates. In: *Költő, L., Bartosiewicz, L., (szerk.): Archaeometrical Research in Hungary II. Budapest, Kaposvár, Veszprém*, 61–69.

Kalicz N.

- 1980 Neuere Forschungen über die Entstehung des Neolithikums in Ungarn. In: *Kozłowski, J.–Machnik, J. (Hsg.): Problemes de la neolithisation dans certain regions de l'Europe. Actes du colloque international. Ossolineum* 21, Wrocław ua. 97–122.

- 1983 Die Körös-Starčevo-Kulturen und ihre Beziehungen zur Linearbandkeramik. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 52, 91–130.

- 1989 Chronologische und terminologische Probleme im Spätneolithikum des Theißgebietes. *Varia Arch. Hung.* 2, 103–122.

- 1990 Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn. *Inventaria Praeh. Hungariae* 4 Budapest

- 1993 The early phases of the Neolithic in Western Hungary (Transdanubia). *Poročilo* 21, Ljubljana, 85–137.

- 1995 Die älteste transdanubische (mitteleuropäische) Linienbandkeramik. Aspekte zu Ursprung, Chronologie und Beziehungen. *Acta Arch. Hung.* 47, 23–59.

Kalicz, N., Koós, J.

- 1977a Eine Siedlung mit ältestneolithischen Hausresten und Gräbern in Nordostungarn. In: *Lazić, M.* (szerk.): Antidoron completis LXV annis Dragoslav Srejšević ab amicis collegis discipulis oblatum. Beograd, 125–135.
- 1977b Mezőkövesd-Mocsolyás. Újkőkori telep és temetkezések a Kr. e. VI. évezredből. Neolithic settlement and graves from the 6th Millennium B.C. In: *Raczky, P.* u. a. (szerk.): Utak a múltba. Path into the past. Budapest, 28–33.

Kalicz N., Makkay J.

- 1972a Südliche Einflüsse im frühen und mittleren Neolithikum Transdanubiens. Alba Regia (1971) 1972, 93–105.
- 1972b A medinai korai neolitikus leletek. – Die frühneolithischen Funde von Medina. Szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Füzetek Szekszárd (BBM) 10.
- 1972c Probleme des frühen Neolithikums der nördlichen Tiefebene. Alba Regia 12, (1971) 72–92.
- 1975 A dunántúli neolitikum kutatásának fontosabb kérdései (ungarisch). – Die wichtigeren Fragen über die Forschungen des südtransdanubischen Neolithikums. Somogyi Múzeumok Közleményei 2, 253–258.
- 1977 Die Linienbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene. Studia Arch. 7.

Kalicz N., Raczky P.

- 1981 The precursors to the „Horns of Consecration” in the South-East European Neolithic. Acta Arch. Hung. 33, 5–20.
- 1987 The Late Neolithic of the Tisza region: A survey of recent archaeological research. In: *Tálas L.* (szerk.): The Late Neolithic of the Tisza region. Budapest–Szolnok, 11–30.

Kurucz, K.

- 1989 A nyíri Mezőség neolitikuma – Das Neolithikum des Feldgebietes von Nyír (ungarisch). Nyíregyháza
- 1994 Újkőkori sírok Tiszavasvári határában – Neolithic graves from the outskirts of Tiszavasvári. In: *Lőrinczy, G.* (szerk.): A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer. Szeged, 125–134.

Lenneis, E., Stadler, P.

- 1995 Zur Absolutchronologie der Linienbandkeramik aufgrund von ¹⁴C-Daten. Archäologie Österreichs. 6/2.

Makkay J.

- 1969 Zur Geschichte der Forschung der Körös Starčevo Kultur und einigen ihrer wichtigsten Probleme. Acta Arch. Hung. 25, 13–31.
- 1982 A magyarországi neolitikum kutatásának újabb eredményei (ungarisch). – Neue Ergebnisse der Erforschung des ungarländischen Neolithikums. Budapest–Kaiserslautern, Geweih- und Eberzahngegenstände der frühneolithischen Körös Kultur. Communicationes Arch. Hung. 23–58.

Müller, J.

1997 Neolithische und chalkolithische Spondylus-Artefakte. Anmerkungen zu Verbreitung, Tauschgebiet und sozialer Funktion. In: *Dobiat, C., Leidorf, K.* (szerk.): Internationale Archäologie. Studia honoraria. Band 1. Chronos. Festschrift für Bernhard Hänsel. Espelkamp 91–106.

Patay P.

1987 A Tiszalúc-sarkadi rézkori telep ásátásának eddigi eredményei – Bisherige Ergebnisse der Ausgrabung in der kupferzeitlichen Siedlung in Tiszalúc–Sarkad. *Folia Arch.* 38, 89–120.

Oravecz, H.

1999 Újkőkori temetkezések Tiszalúc–Sarkadon. Adatok az alföldi vonaldíszes kerámia temetkezési szokásaihoz – Neusteinzeitliche Bestattungen in Tiszalúc–Sarkad. Beiträge zur Bestattungssitten der Alföld-Linienbandkeramik. *Folia Arch.* Im Druck.

Raczky P.

1977 Újabb adatok a Közép-Tiszavidék korai neolitikumához (ungarisch). – Neuere Angaben zum Frühneolithikum im Mittel-Theißgebiet. Ungedruckte Dissertation, Budapest

1983 A korai neolitikumból a középső neolitikumba való átmenet kérdései a Közép-és Felső-Tiszavidéken – Questions of transition between the early and middle Neolithic in the middle and Upper Tisza region. *Arch. Ért.* 110, 161–194.

1988 A Tisza-vidék kulturális és kronológiai kapcsolatai a Balkánnal és az Égeikummal a neolitikum, rézkor időszakában (ungarisch) – Kulturelle und chronologische Beziehungen des Theißgebietes mit dem Balkan und Ägäis im Neolithikum und in der Kupferzeit (ungarisch). *Szolnok*

1989 Chronological framework of the early and middle Neolithic in the Tisza region. *Varia Arch. Hung.* 2, Budapest, 233–251.

1997 Polgár–Csőszhalom-dűlő. Újkőkor végi telep és sírok az V. évezredből – Late Neolithic settlement and graves from the 5th Millenium B.C. In: *Raczky u. a.* (szerk.): *Utak a múltba. Path into the past.* Budapest 34–43.

Raczky, P., Kovács, T., Anders, A. (szerk.)

1997 *Utak a múltba. Path into the past.* Az M 3-as autópálya régészeti leletmentései. Rescue excavations on the M3 motorway. Budapest

Seferiades, M. L.

1995 Spondylus Gaederopus: The earliest European long distance exchange system. *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji* 22, 233–256.

Shackelton, J. C. Renfrew, C.

1970 Neolithic trade routes re-aligned by oxygen isotope analyse. *Nature* 228, 1062–1065.

Shackelton, J. C. Elderfield, H.

1990 Strontium isotope dating of the source of Neolithic European Spondylus shell artefacts. *Antiquity* 64, 312–315.

Šiška, S.

1989 Kultura s východnou line rnou keramikou na Slovensku – Die Kultur mit östlicher Linearkeramik in der Slowakei. Bratislava

Tasić, N.

1959–60 Završna istraživanja na praistorijskom naselju Valac. – Final investigation of the prehistoric settlement of Valac. Glasnik Mus. Kosovo i Metohije. 4–5, 11–82.

Todorova, H.

1995 Bemerkungen zum frühen Handelsverkehr während des Neolithikum und des Chalkolithikums im Westlichen Schwarzmeerraum. In: *Hänsel, B.* (szerk.): Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa. München–Berlin 53–65.

Vasić, M.

1932–1936 Praistorika Vinča I–IV, Beograd

Willms, Ch.

1983 Obsidian im Neolithikum und Äneolithikum Europas. *Germania* 61, 327–351.

1985 Neolithischer Spondylusschmuck. Hundert Jahre Forschung. *Germania* 63, 331–343.

EINE SIEDLUNG MIT ÄLTESTNEOLITHISCHEN GRÄBERN IN NORDOSTUNGARN

Das Gebiet des Karpatenbeckens und drinnen auch das von Ungarn spielt bei der Erkenntnis der Probleme der Neolithisierung und Entstehung der Produktionswirtschaft eine hervorragende Rolle. Aufgrund der bisherigen Forschungsergebnissen lief der Entstehungsprozess und die weitere Entwicklung gewissermaßen abweichend im östlichen und westlichen Gebiet Ungarns ab, das hauptsächlich durch die archäologische Hinterlassenschaft repräsentiert ist. Diese Sonderstellung zwischen den zwei Hälften Ungarns bestand vom Anfang des Neolithikums bis zur Spätkupferzeit, d. h. vom 7. Jahrtausend bis zum 4. Jahrtausend v. Chr. (BC) fort. Die Trennungszone zog sich entlang dem Donau-Theiß-Zwischenstromland, dessen weites Sandgebiet erschwerte zwar die Kommunikation zwischen den östlichen und westlichen Landesteilen, doch konnte es die Berührungskanäle vollständig nicht abschließen (Abb. 1). Unter anderen trug der auch geographisch bestimmte Umstand zur mehr oder minder unterschiedlichen Charakter der östlichen und westlichen neolithischen Kulturen Ungarns bei, obwohl die Tendenz und das Rhythmus des Entwicklungsprozesses schien parallel zu laufen.

In Ostungarn (wie auch in Westungarn) entstand das Neolithikum, d. h. die Produktionswirtschaft in zwei Etappen. In der ersten entwickelte sich die frühestneolithische Körös-Kultur als der nördlichste Ausläufer der balkan-ägäischen Kulturregion im 7-ten Jahrtausend v. Chr. (BC). Diese Kultur verbreitete sich auf die nördlichen Gebiete der Großen Ungarischen Tiefebene nicht. Tatsache ist, daß die Entstehung des frühesten Neolithikums in der Nordtiefebene nur eine Etappe später, auf das 6. Jahrtausend zu datieren ist. Eine neue Kultur, die Alföld-Linienbandkeramik (im weiteren ALBK) kam zustande, deren älteste, formative Phase als Szatmár-Gruppe genannt wurde. Die Szatmár-Gruppe verbreitete sich in der Nordtiefebene bis zum Abhängen des Berggebietes (Abb. 1). Infolge der großflächigen Rettungsausgrabung bei

der Stadt Mezökövesd (Nordungarn) 1994 haben wir eine Siedlung und Bestattungen der Szatmár-Gruppe erschlossen (KALICZ-KOÓS 1997a, 125–135; dies. 1997b, 28–33).

Alleinstehend sind die siedlungsgeschichtlichen Ergebnisse der Ausgrabung. Auf dem Fundort konnten wir eine Fläche von etwa 5000 m² durchforschen. Diese Fundstelle gehört zu den kleinen Siedlungen aus dem Frühabschnitt des Neolithikums. Es soll betont werden, daß es in Mezökövesd zum erstenmal aus dieser Epoche richtige Wohnobjekte ausgraben gelungen ist. Wir haben die Überreste großräumiger abgebrannter Wohnhäuser gefunden, die auf die Erdoberfläche mit Pfostenkonstruktion gebaut worden waren. Die kleine Siedlung d. h. das kleine Dörfchen bestand aus 3 Häusern, die nahe zu nebeneinander errichtet waren (KALICZ-KOÓS 1997a, Abb. 2). Es wurde uns klar bewiesen, daß man schon vom Anfang des Neolithikums mit auf die Erdoberfläche gebauten Häusern gerechnet werden muß. Der Mythos der verschiedenen kleineren oder größeren Grubenhäuser, der heutzutage bei einigen Forschern noch im Gebrauch ist – widersprechend dem, was schon theoretisch gemeint und erwartet war – wurde in Nichts zerrinnen.

Die Bedeutung der Ausgrabung wird durch die verhältnismäßig hohe Zahl der Bestattungen sich gesteigert. In dieser frühen Epoche des Neolithikums kennen wir in Ungarn überhaupt keine von den Siedlungen getrennten Gräberfelder. Dieselbe Regelmäßigkeit kam auch in Mezökövesd zur Geltung. Obwohl die Gräber innerhalb der Siedlungsstelle sich befanden, kamen doch die Anzeichen der Gruppierung von Bestattungen vor, und es ist angenommen werden, daß der Platz der Toten längere Zeit lang für Besiedlungszwecke nicht gebraucht war. Mit Ausnahme eines Säuglings und eines kleinen Kindes waren alle Gräber außerhalb des Bereiches der Häuser niedergelassen, die von Osten-Südosten-Süd das Zentrum der Siedlung d. h. die kleine Hausgruppe umgeben hatten (Abb. 3). In einigen Fällen konnte auch die Gruppierung der Gräber festgestellt werden. Das Hauptmerkmal des Bestattungsritus wird dadurch betont, daß die Beisetzung der Toten, mit drei Ausnahmen, in der Hauptrichtung SO-NW (natürlich mit kleineren Abweichungen gegen Osten und Süden) geschah. Die Hauptorientierung SO-NW und die linkseitige Lage war so verbreitet, daß diese Tendenz schon in der frühestneolithischen Körös-Kultur erschien, und dieser Totenbrauch kam bei den späteren Gruppen der Alföld-Linienbandkeramik bis zum Ende des mittleren Neolithikums zur Geltung. Bei einer Bestattung in Mezökövesd konnten wir feststellen, daß der Schädel mit Okkerfarbe bemalt war. Diese Bestattung war auch deswegen außergewöhnlich, da das Skelett bei den Beckenknochen in zwei Teile gechnitten war und wurden die getrennten Körperteile in zwei nebeneinander liegende Gruben gelegt. Die Verwendung der roten Okkerfarbe im Totenbrauch war eine weltverbreitete und wohlbekannte Sitte im ganzen Neolithikum und schon früher erschien diese Sitte bei den Bestattungen. Die rote Farbe, als Symbol des Lebens gehörte zweifellos zur sakralen Sphäre. Die Statuetten, Altäre und besondere Gefäße, die mit roter Farbe bemalt waren, geben gute Beispiele zur Bestätigung dieser Annahme. Ähnliche sakrale Gegenstände haben wir auch auf unserem Fundort mehrmal gefunden. Das Rohmaterial der Okkerfarbe und die Reste dieser Farbe wurden vielmal in den Siedlungsobjekten von Mezökövesd gefunden.

In der Tiefebene war eine Seltenheit des Gebrauches von Grabbeigaben während des ganzen frühen und mittleren Neolithikums kennzeichnend. In unserem Fundort konnten wir in 12 Fällen Beigaben, d. h. Funde erfahren. Die Schmucksachen sind nämlich nicht zu den Beigaben gerechnet werden, sondern sind sie als Zubehöre der Tracht gemeint. In einem Grab wurden Tonperlen gefunden (Abb. 8, 4–6), die

vermutlich die seltenen und deswegen wertvolle Spondylusperlen nachahmten. In 3 Gräber wurden kleine Gefäßchen niedergelegt (Abb. 8, 1–3). In Mezökövesd als bemerkwertest bewies sich das Vorkommen der Spondylus-Schmucksachen, die aus 9 Gräbern ans Tageslicht gekommen sind (Abb. 7, 1–15). Wohlbekannt ist über die Spondylus-Schmucksachen, daß sie vom Ägäischen und Adriatischen Meer stammten. Schon in dieser frühen Phase des Neolithikums kamen Verbindungssysteme zustande, die ausgedehnte und weite Gebiete umfaßt hatten. Der Gebrauch des Spondylus war in allen drei Fundorten der Szatmár-Gruppe (Tiszalúc, Füzesabony, Mezökövesd) festgestellt werden. Das früheste Erscheinen des Spondylus im Karpatenbecken war schon im Frühneolithikum, d. h. während der Körös-Kultur festgestellt (BANNER 1932, 3–4, 45; MAKKAY 1990, 23–27, und Abb. 4, 3; SEFERIADES 1995, 239, und Abb. 6).

Die Entwicklung der fernen Verbindungen ist aber nicht überraschend, weil das Obsidian (Tokaj-Zemplén-Gebirge, Melos-Insel) unter den fremden Rohmaterialien während des ganzen Neolithikums, und zwar in der vorneolithischen Zeit, in weiten Gebieten eine beliebte Steinart war (WILLMS 1983). Unser Fundort befindet sich an einem Vermittlerweg des Obsidian-Steinrohmaterials. Die lokale Bearbeitung des Steines werden durch die Obsidianknollen, Nuclei und die großzähligen Werkstattssplinter belegt.

Zu den sakralen Funden gehören die kleineren-größeren, niedrigen viereckigen Altäre mit vier Füßen, die kleinen Tonstatuetten (bzw. ihre Bruchstücke), die vor allem Frauen- und seltener Tierfiguren nachahmten. Mehr als 30 Stücke sind ans Tageslicht gekommen (Abb. 9–10). Manchmal haben wir auf den Figuren die Spuren der roten Bemalung festgestellt. Es scheint eine kleine Statuette als ein unikales Exemplar zu sein, das einen flachen dreieckigen Menschenkopf und Tierkörper hat (Abb. 10, 5). Diese Figur könnte vielleicht als Vorläufer der späteren Kentaur-Darstellungen betrachtet werden. (Natürlich war das Tier in diesem Falle noch nicht das Pferd gewesen).

Das Fundmaterial vertritt die älteste oder formative Phase der Alföld-Linienbandkeramik, die als Szatmár-Gruppe bekannt wurde. Die feine und grobe Keramik war stark mit Spreu gemagert. Die Ritzverzierungen werden bestimmt von den der klassischen Phase der Alföld-Linienbandkeramik unterscheiden (Abb. 13–15). Vorhanden ist auch die Gefäßbemalung mit dunkler Farbe. Es ist festzustellen, daß das nur auf diese Phase kennzeichnende sgn. „Perlenmuster“ der Bemalung hier häufig war (Abb. 12). Auf den größeren Haushaltgefäßen ist die mit Schlickwurf ausgeführte Oberfläche allgemein (Abb. 15). Mit ungewöhnlicher Häufigkeit sind die flachen Knochenlöffel vorgekommen, die als weiterentwickelte Variationen der Spatulen der Körös-Kultur betrachtet werden können (Abb. 11).

Über die chronologische Lage unseres Fundortes können wichtige Folgerungen auf Grund der ¹⁴C-Datierung gezogen werden. Die ¹⁴C Untersuchungen hat E. Hertelendi in Debrecen durchgeführt, dem wir die uns übergebenen unpublizierten Ergebnisse dieswegs bedanken. Die Ergebnisse sind im folgenden zusammengefaßt: Die zweifelsohne richtig scheinenden 13 Daten entsprechen den Jahreszahlen aus dem 6. Jahrtausend v. Chr. die für ähnliche neolithische Komplexe zu erwarten sind. Diese Daten schwanken mit einer Ausnahme zwischen 5457–5385 und 5210–4999 v. Chr. Die meisten Werte geben den Durchschnitt um 5400–5250 v. Chr. Eine aus dem Mittelwert ein wenig ausregende hohe Jahreszahl erschien nur in einem Fall, mit dem Wert 5582–5457 v. Chr. Diese Probe haben wir aus den verkohlten Resten eines Pfostens entnommen, die in einer Pfostengrube gefunden wurde. Es ist vorstellbar, daß wir in diesem Falle auf die Reste eines aus langlebigem Baum hergestellten Pfosten stoßen. Alle hier erwähnten kalibrierten Daten entsprechen dem Übergang von Frühneolithikum

calibrierten Daten entsprechen dem Übergang von Frühneolithikum zum mittleren Neolithikum, d. h. zum Teil der Spätphase der Körös-Kultur und zum Teil der klassischen oder Spätphase der Alföld-Linienbandkeramik. (HERTELENDI-KALICZ u.a. 1995; HERTELENDI-SVINGOR u.a. 1998).

Auf Grund der ¹⁴C Untersuchungen und der typologischen Analyse von Mezökövesd dürfte die Folgerung gezogen, demgemäß der Fundort zur Szatmár-Gruppe, d. h. der formativen Phase der Alföld-Linienbandkeramik gehört, obwohl er vermutlich eine etwas entwickeltere Stufe vertritt, wenn schon die Keime der klassischen Phase erschienen. Aus den bisherigen Untersuchungen dürfte vermuten, daß die Siedlung und die Gräber von Mezökövesd an die Grenze des Überganges von Szatmár-Gruppe zur klassischen Phase der Alföld-Linienbandkeramik zu datieren sollte, obwohl die älteren Merkmale dieser Kultur noch das Übergewicht vertreten. Unsere Annahme ruht noch nicht auf der Auswertung der gesamten Funde und Befunde, deswegen sollte sie als vorläufige Meinung betrachtet werden.

Aufgrund der typologischen Analyse und der absoluten Datierung ist auch die teilweise Parallelität mit der Spätphase der Körös-Kultur anzunehmen. Im weiteren Raum könnte die Szatmár-Gruppe mit der ältesten Phase der mitteleuropäischen oder transdanubischen Linienbandkeramik, mit der spätesten Phase des Körös-Starčevo-Criş-Komplexes, der frühen Vinča-Kultur, der frühesten Dudeşti-Kultur, und mit mehreren balkanischen Kulturen ganz bis zu den ägäischen Kulturen, so mit Sesklo-Tsangli parallelisiert werden.

Nándor Kalicz–Judit S. Koós